

Arkhaia Anatolika

e-ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 6 (2023) 36-64
DOI: 10.32949/Arkhaia.2023.57

Araştırma Makalesi

Muğla Müzesi'nden Astarte Kültü ile İlişkili Geç Demir Çağı'na Ait Pişmiş Toprak İki Plaka

Nihal DURNAGÖLÜ*

* Dr. Nihal Durnagözü, Stratonikeia ve Lagina Kazıları, Eskişehir, Yatağan, Muğla/Türkiye.
E-mail: nihalkurum@gmail.com
Orcid id: 0000-0002-7498-6015

Sorumlu Yazar: Dr. Nihal Durnagözü, Stratonikeia ve Lagina Kazıları, Eskişehir, Yatağan, Muğla/Türkiye.
E-mail: nihalkurum@gmail.com

Geliş Tarihi: 19.01.2023
Kabul Tarihi: 01.05.2023
Online Yayın Tarihi: 01.10.2023

Makale Künyesi: Durnagözü, N. 2023. "Muğla Müzesi'nden Astarte Kültü ile İlişkili Geç Demir Çağı'na Ait Pişmiş Toprak İki Plaka." *Arkhaia Anatolika* 6: 36-64. <https://doi.org/10.32949/Arkhaia.2023.57>

Çıkar Çatışması Beyanı: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır.

* Dergide yayımlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Öz

Bu çalışmanın konusunu oluşturan buluntular, Muğla Müzesi deposunda muhafaza edilen Astarte ikonografisiyle ilişkili iki adet pişmiş toprak plakadan oluşmaktadır. Müzeye satın alma yoluyla geçtiği için kazı malzemesi olmayan ve buluntu yerine yönelik veri sağlamayan buluntuların tarihlendirilmesi ve yorumlanması karşılaştırmalara ve stilistik analizlere dayandırılmıştır. Buluntulardan ilkinde, ayakta duran ve her iki eliyle göğüslerini kavrayan giyimli bir kadın betimlenmiş iken, diğeri işlevi ve ikonografisi yeterince tanınmayan, elinde davul çalan kadın tipolojisini yansıtmaktadır. Hem üslupları hem ikonografik özellikleri aynı zamanda kalıp kullanımını içeren plaka şeklindeki üretim teknikleri belirli bir bölgeyi temsil etmektedir. Özgün bir çalışmanın parçası olan farklı tip ve ikonografiye sahip söz konusu plakalar mevcut repertuvara katkı sağlaması açısından oldukça önemli buluntulardır. Her biri kendi içinde ünik örnekler oluşturan bu plakaların teknik özellikleri, ikonografisi, ritüel bağlamları, işlevleri ve dönem-stil özellikleriyle birlikte genel bir değerlendirmesi yapılmış, bunların kökeni konusunda bazı olasılıklar üzerinde durulmuştur.

"Astarte plakaları" ya da "Astarte levhaları" olarak adlandırılan, ayakta ve cepheden betimlenmiş farklı tiplerdeki kalıp yapımı pişmiş toprak kadın figürlerin kullanımı Tunç Çağı'nda yaygınlaşmaya başlamış ve üretimleri Demir Çağı'nda artarak devam etmiştir. TK.1 ile benzer tipteki plakaların üretimi ise Akkad Dönemi'nin sonundan Hellenistik Dönem içlerine kadar devam etmiş ve bu süreç boyunca Kuzey Suriye ile komşu bölgelere yayılmıştır. Pers/Akhaimenid İmparatorluğu Dönemi ile birlikte üretiminde teknolojik ve ikonografik anlamda yeni bir evre başlamıştır. Bu dönemde hem figüre ait detaylar daha iyi verilmeye başlanmış hem de seri üretime imkân sağlayan kalıp üretimine geçilmiştir. Böylece Pers Dönemi öncesinde çıplak olarak üretilen Astarte figürlerinin yanı sıra TK.1 numaralı plakada olduğu gibi giyinik tipteki figürlerin seri üretimi de bu dönemdeki bir yenilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Çıplak ve giyinik olarak betimlenen Astarte betimli plaka örnekleri Anadolu, Suriye ve Filistin çevresi, Kıbrıs, Mısır, Korinth, Rhodos, Sardinya ve Susa gibi merkezlerden takip edilebilmektedir. Eski Kuzey Suriye dönemi figüratif sanatın özelliklerini yansıtan ve adak hediyesi olarak kullanım gördüğü düşünülen TK.1 numaralı Astarte plakasının, karşılaştırmalı örnekler doğrultusunda Mezopotamya etkisinde bulunan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki bir yerleşmeden geldiği düşünülmektedir. Bu bağlamda, Anadolu'da görülen Astarte betimli plakaların, Yakın Doğu ile Anadolu arasında yaşanan kültürel temasların sonucunda ortaya çıktığı rahatlıkla söylenebilir.

Davul çalan rahibe geleneğini yansıtan TK.2 numaralı diğerk plaka ile ilgili araştırmacıların öne sürdüğü çok sayıdaki yorumdan en geçerli olanı, bu tip figürlerin tanrıça Astarte ile ilişkili olabileceği yönünde olanıdır. Bu görüş doğrultusunda, doğurganlık kültü de göz önünde bulundurularak, TK.2 numaralı plakanın, Arkaik Dönem'de doğurganlıkla ilgili bir tanrıçaya adanan adak hediyesi olabileceği düşünülmektedir. Teknik ve ikonografik olarak kendi içinde varyantları bulunan bu tip figürler Anadolu, Suriye ve Filistin çevresi, Ürdün, Tunus, İtalya, Kıbrıs, Kartaca ve Ibiza gibi merkezlerden takip edilebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Yakın Doğu, Doğu Akdeniz, Geç Demir Çağı, Pers/Akhaimenid Dönemi, Terracotta, Plaka, Astarte.

Arkhaia Anatolika

e-ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 6 (2023) 36-64
DOI: 10.32949/Arkhaia.2023.57

Research Article

Two Terracotta Plaques of Late Iron Age Related with the Cult of Astarte in the Muğla Museum

Nihal DURNAGÖLÜ*

* Dr. Nihal Durnagözü, Stratonikeia and Lagina Excavations, Eskihisar, Yatağan, Muğla/Türkiye.
E-mail: nihalkurum@gmail.com
Orcid iD: 0000-0002-7498-6015

Corresponding Author: Dr. Nihal Durnagözü, Stratonikeia and Lagina Excavations, Eskihisar, Yatağan, Muğla/Türkiye.
E-mail: nihalkurum@gmail.com

Received Date: 19.01.2023
Acceptance Date: 01.05.2023
Online Publication Date: 01.10.2023

Citation: Durnagözü, N. 2023. "Two Terracotta Plaques of Late Iron Age Related with the Cult of Astarte in the Muğla Museum." *Arkhaia Anatolika* 6: 36-64.
<https://doi.org/10.32949/Arkhaia.2023.57>

Conflicts of Interest: No conflict of interest has been declared.

Copyright & License: Authors retain copyright of their work and their articles are licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

• The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).

Abstract

The finds constituting the scope of the present article are two terracotta plaques related to the iconography of Astarte which are currently kept in the depot of the Muğla Museum. Because the plaques were acquired through purchase, no information is available regarding their geographical context. As a result, their dating and evaluation are based entirely on comparison and stylistic analyses. The first artefact depicts a draped female figure, standing, holding her breasts with both hands; the second artefact depicts a woman playing a tambourine or similar percussion instrument whose function and iconography are not well-known. Their styles and iconographic features as well as their production technique involving the use of molds indicate a specific region. These plaques, which are part of an authentic work, feature different types of iconography, henceforth making them important for their contribution to the existing repertory. Each work is a unique example and is evaluated overall by their technical features, iconography, ritual contexts, functions and stylistic features of their periods; and some possibilities regarding their provenance are explored.

Mold made terracotta panels depicting a female figure standing facing forward, referred to as "Astarte plaques" or "Astarte panels", became into wider use during the Bronze Age and their production continued increasingly during the Iron Age. Production of plaques similar to TK.1 started from the end of the Akkadian Period at the earliest and continued well into the Hellenistic Period across a vast geographic area encompassing North Syria and neighboring regions. With the Persian Achaemenid Empire, a new phase in iconography and the technology used to produce it began. In this phase, figurines became mass produced and rendered in much higher detail as allowed for by the advancement in mold production. In addition to naked Astarte figures produced before the Persian Period, the novelty of draped figures similar to TK.1 was introduced in mass production. Specimens of various naked and draped Astarte figures can be found throughout Anatolia, Syria, Palestine, Cyprus, Egypt, Corinth, Rhodes, Sardinia and Susa. Astarte plaque TK.1 is thought to reflect the figural art of the ancient North Syrian Period; Based on comparison to similar figures, it may have served as a votive offering and may have come from a site in south-eastern Anatolia, which was under the influence of Mesopotamia. Thus in this context it can be said that plaques with Astarte depictions in Anatolia emerged as a direct result of cultural interactions between Anatolia and the Near East.

That figures reflecting the drummer or tambourine player tradition such as TK.2 as being associated with the goddess Astarte is the most valid among numerous postulations proposed by scholars. In this regard, the plaque TK.2 may be interpreted, considering the cult of fecundity, as a votive offering presented to a goddess associated with fecundity in the Archaic Period. Such figures displaying variants technically and iconographically can be traced to cultural centers such as Anatolia, Syria-Palestine, Jordan, Tunisia, Italy, Cyprus, Carthage and Ibiza.

Keywords: Mesopotamia, Near East, Eastern Mediterranean, Late Iron Age, Persian / Achaemenid Period, Terracotta Plaque, Astarte.

Giriş

Bu çalışmanın konusunu Muğla Müzesi'ne satın alma yoluyla kazandırılmış, diğer tiplere göre az sayıda merkezde ve sınırlı sayıda örnekle temsil edilen, Yakın Doğu'nun tanrıça ikonografisi içinde yerini alan Astarte ikonografisiyle ilişkili iki adet pişmiş toprak plaka oluşturmaktadır. Antik dönemde yaygın kullanılan, belirli yerel kültürlerle ve öbür dünyayla bağlantılı popüler üretimler¹ olan söz konusu pişmiş toprak figürlerin anlamı veya işlevi, bağlamları ve ikonografileri üzerine yapılan çok sayıda araştırmaya rağmen, bu tip plakalar tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Bu çalışmada hedeflenen öncelikli amaç, söz konusu tartışmalara noktayı koymayacak şekilde Muğla Müzesi'nde bulunan her iki pişmiş toprak plakayı mevcut repertuvara kazandırarak, aynı tipteki figürlerin ikonografisine katkıda bulunmak ve bunların arkeolojik bağlamları üzerine genel bir değerlendirme yapmaktır. İkonografik anlamda farklı olan plakalar (TK.1-TK.2) ön cepheden frontal duruşa sahip kadın figüründen oluşan betimlemelerdir. Tek parçalı kalıp ile üretilmeleri ve düz bir sırta sahip olmaları yönüyle teknik benzerlikler sunan söz konusu örnekler, bu sebepten literatürde "levha" ya da "plaka" olarak adlandırılmışlardır². MÖ 7. yüzyılda oldukça popüler olan önden kalıplanmış bu tipteki yüksek kabartma figürler, kabartma zemininin olmadığı düşünüldüğünde nerdeyse plastik bir heykel etkisi bırakacak şekildedir³. MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına kadar dişi heykelciklerin üretimi için kullanılan bu teknikteki⁴ figürlerin kullanım şekli ise ya bir yere dayanması ya düz durması ya da asılması şeklindedir⁵.

Figür 1: Muğla Müzesi'nde korunan Astarte plakası

Giyimli Astarte Plakası Parçası (TK.1)

TK.1 numaralı pişmiş toprak plaka⁶ göğüs altından itibaren kırık ve eksiktir (fig. 1a). Bu nedenle ikonografik ayrıntıları net olarak belirlenemeyen plaka için benzerleri referans alınarak bir tamamlama önerisi hazırlanmıştır (fig. 1b). TK.1'de kalıpla şekillendirilmiş

¹ D'Amore 2015, 261.

² Rotté 2012, 13; Michele Daviau 2014, 3.

³ Dewailly ve Muss 2008b, 317-318.

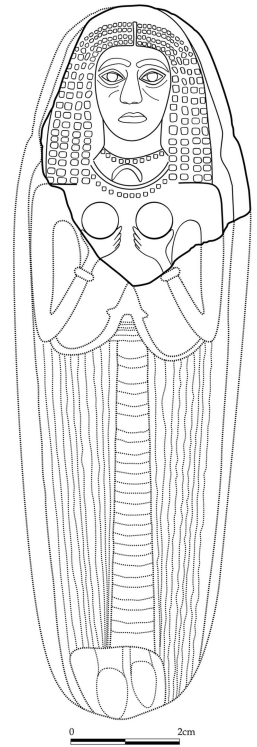
⁴ Dewailly ve Muss 2015, 497.

⁵ Cornelius 2004, 24.

⁶ Müze env. no. 1586. Müzeye geliş şekli ve tarihi: Satın alma, 2002. Ölçü: Korunan Y.: 5,1; G.: 3,7; D.: 1,9 cm. Hamur: Katkısız, sık dokulu, pembe (7.5YR 7/3) renkte hamurlu, yüzey dokusu pürüzsüz. Yapım Tekniği: Tek parça baskı kalıp, arkası düz, iyi fırınlanmış. Korunma Durumu: Parça niteliğinde, alt gövde, kollar kırık ve eksik, boya kalıntısı yok.

yüksek kabartma ön yüz ve düz bırakılmış arka yüz ile bir plaka oluşturulmuştur. Yüzeyinde boya izine rastlanmamıştır ancak benzer örneklerden⁷ bu tipteki figürlerin boyandığı bilinmektedir. Baş yapısı gövdeye oranla büyük, yüz yapısı U görünümünde verilmiştir. Dolgun yüzde kaşlar yay, düz alın dar, çene tok, iri badem şeklindeki gözlerde gözbebeği belirgindir. Burun ve ağız tahrip olmakla birlikte, benzer örneklerden⁸ hareketle burnun ince ve uzun olduğu, geniş ağızda fazla kalın olmayan dudakların kapalı verildiği söylenebilir. Ortadan ayrılan saçlar, Arkaik ve *daedalik* stillere özgü Mısır perukasını andırmaktadır. Yatay dalgalar halinde işlenmiş saçlarda, dikine lülelere sahip saç kıvrımı kulakları gizleyerek her iki yandan omuz üzerine düşürülmüştür⁹. Tipin genel özelliği giyimli olması ve her iki eliyle göğüslerini kavramasıdır. Boynunda çok sıralı gerdanlığı, hilal uçlu kolyesi ve omuzlardan aşağı sarkan örtüsü ile tasvir edilmiştir. TK 1'in yine benzer örneklerinden¹⁰ hareketle giyimli olduğu bellidir. Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Güneydoğu Anadolu'da yapılan arkeolojik kazılarda çok sayıda benzer tipte plaka ele geçirilmiştir¹¹.

TK.1 numaralı Astarte plakasının üretim tekniği ve üslup özellikleri bakımından benzerleri tam ve tama yakın korunmuş şekliyle Smyrna¹² (fig. 2a), Şanlıurfa/Mezraa-Teleilat Höyük¹³ (fig. 2b-c), Gaziantep/Tall Khalid¹⁴ ve Suriye/Tell Mardikh/Ebla'dan¹⁵ takip edilebilmektedir. Ayrıca Rezan Has¹⁶ (fig. 2d), Mardin¹⁷ (fig. 2e) ve Adıyaman¹⁸ (fig. 2f) müzelerine kazandırılan ve arkeolojik bağlamları belli olmayan Astarte plakaları da üretim tekniği ve üslup açısından TK.1 ile benzerdir. Astarte'nin farklı müzelerdeki dağılımı, Mezopotamya etkisinde olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki arkeolojik yerleşmelere işaret etmektedir.

Figür 1b: Astarte plakasının tamamlama önerisi (N. Durnagölü)

⁷ Higgins 1954, pl. 71, fig. 529 (Ephesos/Artemision, MÖ 7. yüzyıl ortası, sırtta, saçta, göğüslerde ve kemerde kırmızı boya), pl. 71, fig. 530 (Ephesos/Artemision, MÖ geç 7. yüzyıl, kıyafette ve sırtta siyah boya), pl. 71, fig. 531 (Ephesos/Artemision, MÖ geç 7. yüzyıl, yüzde, göğüslerde ve kollarda kırmızı, saçta siyah boya), pl. 71, fig. 535 (Ephesos/Artemision, MÖ geç 7. yüzyıl, göğüste ve sırtta siyah boya); Rotté 2012, 13, pl. XXXV (Memphis, kadın vücudu kırmızı).

⁸ Smyrna (Mollard-Besques 1954, pl. XXXVI, B 346), Tall Khalid (Serim 2000, lev. XLVIIIc), Rezan Has Müzesi (Paksoy 2007, 251), Mardin Müzesi (Yücel 2017, kat. no. 79), Adıyaman Müzesi (Yücel 2017, kat. no. 87).

⁹ Levant Bölgesi'ndeki çıplak olarak cepheden tasvir edilen kalıp üretimi pişmiş toprak plakalar üzerinde, elleri göğüslerine ya da kasıklarına yerleştirilmiş biçimde tasvir edilen Astarte plakalarının, *daedalik* stilin kökeni olduğu düşünülmektedir (Whitley 2018, 596; Gürbüz 2019, 302). Görünümü itibarıyla *daedalik* stildeki kireç taşından yapılan Auxerre Koresi'nde (MÖ 640-630) göğüslerin ortasına yerleştirilen el, bir tapınma ifadesinden başka doğu kökenli bereket tanrıçalarının göğüs tutma hareketiyle benzerdir (Gürbüz 2019, 302). Kalıbın Yunan dünyasına tanıtılmasıyla *daedalik* stildeki figürler seri halde üretilebilmiş, böylece form standartlaşarak figür tiplerinin kullanımı uzun bir zaman dilimine yayılmış, sonrasında bunlar giyimli olarak üretilmeye başlamıştır (Higgins 1969, 10-11; Marantidou 2009, 174; Boardman 2013, 14-15; Gürbüz 2019, 302).

¹⁰ Smyrna ((Mollard-Besques 1954, pl. XXXVI, B 346), Mezraa-Teleilat Höyük (Şenyurt 2006, 183), Tall Khalid (Serim 2000, lev. XLVIIIc), Rezan Has Müzesi (Paksoy 2007, 251), Mardin Müzesi (Yücel 2017, kat. no. 79), Adıyaman Müzesi (Yücel 2017, kat. no. 87).

¹¹ Kamış 2005, 1; Yücel 2017, 124.

¹² Mollard-Besques 1954, pl. XXXVI, B 346; Marantidou 2009, 174, fig. 5a.

¹³ Kamış 2005, lev. 12, fig. 3-4, lev. 13, fig. 1; Şenyurt 2006, 183.

¹⁴ Serim 2000, lev. XLVIIIc (MÖ 604).

¹⁵ Micale 2014, 696, fig. 7.

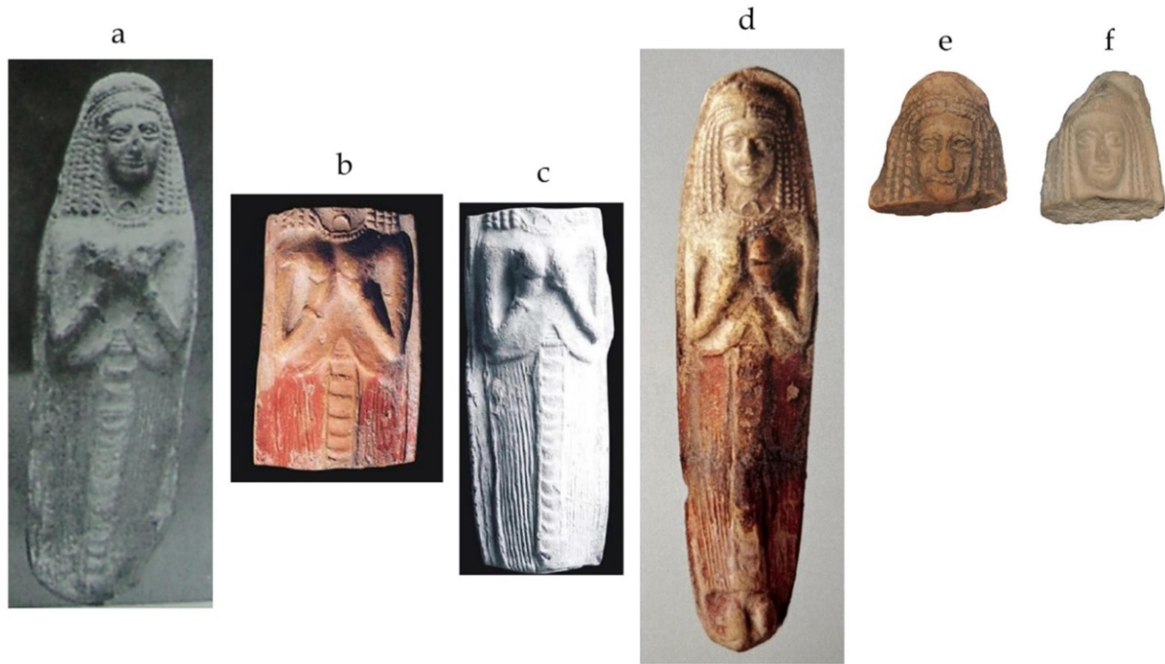
¹⁶ Paksoy 2007, 250-251 (env. no. 2868, yük. 14 cm, MÖ 7.-6. yüzyıl).

¹⁷ Yücel 2017, lev. LXXIX, kat. no. 79.

¹⁸ Yücel 2017, lev. LXXXIII, kat. no. 87.

Şanlıurfa/Akarçay Höyük¹⁹, Şanlıurfa/Harabebezikan²⁰, Hatay/Al Mina²¹ ve Halep yakınlarındaki Neirab²² örnekleri ise TK.1 numaralı levha ile ikonografik anlamda benzerdir ancak takı ve giysilerdeki süslemelerle ilgili çok az farklılıklar göstermektedir.

Kısmen korunmuş Mezraa-Teleilat Höyük ve korunmuş Smyrna, Tall Khalid ve Rezan Has Müzesi örneklerinden hareketle TK.1'in ikonografik tasviri rahatlıkla yapılabilmektedir. MÖ 7. yüzyılın sonu veya 6. yüzyılın başına tarihlendirilen Smyrna²³, Tall Khalid²⁴ ve Rezan Has Müzesi²⁵ örneklerinde kadın figürü, ayak bileklerine kadar uzanan işlemeli, ince pileli bir *khiton* ve *kolpos* giyimlidir. Başı korunan örneklerde yüzü çevreleyen dört sıra boncuk şeklindeki saç modeli görülür. Her iki kol da göğüsleri destekleyecek şekilde bir açıyla bükülmüştür²⁶. Mezraa-Teleilat Höyük²⁷ ve Rezan Has Müzesi örneklerinde yüzey kırmızı renkte boyanmıştır.

Figür 2a: Smyrna (Mollard-Besques 1954, Pl. XXXVI, B 346); 2b: Mezraa-Teleilat Höyük (Şenyurt 2006, 183); 2c: Mezraa-Teleilat Höyük (Kamış 2005, lev. 12, fig. 4); 2d: Rezan Has Müzesi (Paksoy 2007, 251); 2e: Mardin Müzesi (Yücel 2017, kat. no. 79); 2f: Adıyaman Müzesi (Yücel 2017, kat. no. 87).

Mezraa-Teleilat Höyüğü'nün²⁸ Demir Çağı tabakası içinde bulunan çıplak ve giyinik tipteki pişmiş toprak Astarte plakaları²⁹, tanrıça İştâr gelenekli bir Kuzey Suriye kültürünü yansıtmaktadır³⁰. Çıplak tasvir edilenler daha çok Mezopotamya kültürü özellikleri gösterirken, giyinik olanlar MÖ 6. yüzyıldan itibaren bölgede yaygınlaşan Hellen etkileri

¹⁹ Topcu 2010, lev. 3, fig. 5.

²⁰ Topcu 2010, lev. 3, fig. 6.

²¹ Moorey 2002, fig. 3 (orta foto); Topcu 2010, lev. 3, fig. 2; Rotté 2012, 13.

²² Bossert 1951, pl. CXCXIII, 632; Marantidou 2009, 174; Serim 2000, lev. XLVIIIg (Pers Dönemi).

²³ Mollard-Besques 1954, pl. XXXVI, B 346.

²⁴ Serim 2000, lev. XLVIIIc (MÖ 604).

²⁵ Paksoy 2007, 251 (env. no. 2868).

²⁶ Mollard-Besques 1954, 54.

²⁷ Astarte plakalarının üzerinde sıklıkla kırmızı renkte boyaya rastlanmaktadır; bk. Kamış 2005, 18.

²⁸ Türkiye-Suriye sınırının kuzeyinde, Fırat Nehri'nin doğu yakasında Karkamış Barajı etki alanında kalan Mezraa-Teleilat Höyük, Şanlıurfa ili, Birecik ilçesinin yaklaşık 5 km güneyinde Mezraa Mahallesi sınırları içerisindedir (Karul 2003, 638; Yalçıklı 2016, 24; Bayram 2018, 74).

²⁹ Yalçıklı ve Tekinalp 2004, 154.

³⁰ Şenyurt 2006, 183.

taşımaktadır³¹. Aynı alanlarda bulunan ve yayılım alanı açısından Astarte plakaları ile paralellik gösteren pişmiş toprak süvari figürinleri³² (fig. 3), Erken Akhaimenid Dönem’den Akhaimenid sonrasına kadar bölgede hâkim olan Pers kültürünü simgeleyen en önemli buluntu grubunu oluşturmaktadır³³. Demir Çağı tabakası içinde Saray-Tapınak kompleksinde ele geçen çivi yazılı tabletler ve damga bezemeli çanak çömlekler Astarte plakalarının geldiği yapının Pers/Akhaimenid Dönemi’nde, MÖ 6. yüzyıldan MÖ 4. yüzyıl sonuna kadar uzunca bir süre kullanılmış olduğunu göstermiştir³⁴.

Figür 3: Diyarbakır Müzesi’ne satın alma yoluyla kazandırılan Persli süvari figürinleri (Yücel 2018, fig. 3B, 4B, 5B’den)

TK.1 ile benzer ikonografide olan Mezraa-Teleilat Höyük buluntusu Astarte plakaları, tek parçalı kalıp tekniği ile oldukça iyi arıtılmış kilden üretilmiş olup, kilin yapısında sadece mika ve ince kum katkısı vardır³⁵. Kil renkleri kahverenginin ve grinin tonları arasında değişmektedir. Arka yüzeylerinde düzeltme izleri bulunan plakaların yüzeyinde sıklıkla kırmızı boyaya rastlanmıştır. Korunan kısımlardan anlaşıldığı kadarıyla boyları 10-15 cm arasında değişmektedir³⁶. Mezraa-Teleilat plakaları Y. Kamış tarafından tipolojik olarak “giyinik tipler” başlığı altında üç alt gruba ayrılarak değerlendirilmiştir³⁷. Pers/Akhaimenid Dönemi’nde, Yakın Doğu’nun geleneksel çıplak kadın tiplerinden türeyerek giyinmiş olarak karşımıza çıkan³⁸ bu figürler, çıplak tipteki örnekleri andıran

³¹ Orta Fırat Havzası içinde bulunan Mezraa-Teleilat, Orta Demir Çağı’ndan itibaren, Asur hakimiyetinden sonra sırasıyla Yeni Babil, Akhaimenid/Pers ve Yunan/Seleukos siyasi hakimiyeti altına girmiş ve bu kültürleri kendi bölgesinde en iyi yansıtan merkezlerden biri olmuştur, bk. Şenyurt 2006, 183.

³² Bu süvari figürinleri genel olarak Mezopotamya, Suriye ve Anadolu’nun güney ve güneydoğusundaki yerleşimlerde görülmektedir (Lyonnet 2005, 132; Tosun 2022, 389). Pişmiş toprak Persli süvari betimlemeleri için bk. Kamış 2005, lev. 15, fig. 3-4, lev. 16, fig. 1-2 (Suriye/Mezraa-Teleilat Höyük); Özhanlı 2007, fig. 1-3 (Alanya Müzesi); Yücel 2018, fig. 1-5 (Diyarbakır Müzesi); Katzy ve Gries 2019, 216, fig. 12a-b (Tell Halaf); Moorey 2000, 486, pl. 4 (Kıbrıs mezar buluntusu, MÖ 3. yüzyıl). Mısır buluntusu bronz Pers süvari figürünü için bk. Almagor 2021, 12, fig. 9 (Akhaimenid Dönemi, MÖ 5.-4. yüzyıl, British Müzesi).

Bazı araştırmacılar başlıkları ve sakallı yüzleriyle Pers süvarisi olarak tanımlanan pişmiş toprak figürinlerin hepsinin Pers veya Med olmadığı ve Akhaimenid ordusunun hizmetinde olan İskitler de dahil olmak üzere askerleri temsil etmesinin de olasılık dahilinde mümkün olabileceği görüşündedirler. Geniş ve karmaşık bir konu olan atlı Pers süvarileri hakkındaki tartışmalar için ayrıca bk. Tuplin 2010; Moorey 2000, 471.

³³ Şenyurt 2006, 183; Tosun 2022, 389. Batı Suriye ile Türkiye’nin doğusu arasında Akhaimenid Dönemi’ne ait çok sayıda yerleşim yeri bulunmaktadır. Bölgenin topoğrafik konumu, burada kesintisiz yerleşim faaliyetinden yanadır (Katzy ve Gries 2019, 207).

³⁴ Yalçıklı ve Tekinalp 2004, 154, şek. 9.2 (Demir Çağı, pişmiş toprak adak levhası); Kamış 2005, 12; Şenyurt 2006, 182-183; Özhanlı 2007, 279; Yücel 2018, 43-46, fig. 1-5.

³⁵ Kamış 2005, 24-26.

³⁶ Kamış 2005, 17-18.

³⁷ Tip B-1, Tip B-2 ve Tip B-3 başlığı altında değerlendirilen Astarte plakaları için bk. Kamış 2005, 32-37, lev. 12, fig. 3-4, lev. 13, fig. 1.

³⁸ Micale 2014, 696.

şekilde her iki eliyle göğüslerini kavramaktadırlar. S. Mollard-Besques'in tanımladığı sağlam durumdaki Smyrna³⁹ ve Rezan Has Müzesi örneklerinden hareketle TK.1 numaralı plakanın ve diğer tam benzerleri olan kısmen korunmuş Mezraa-Teleilat Höyük buluntusu figürlerin, işlemeli, ince pileli bir *khiton* ve *kolpos* giyimli oldukları rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca söz konusu plakalarda görülen gerdanlık ve hilal uçlu kolye de yine TK.1 ile benzerdir.

Smyrna, Mardin Müzesi, Adıyaman Müzesi ve Rezan Has Müzesi örneklerinden hareketle bu tip figürlerin saç ve yüz yapısı hakkında da net veriler elde edilebilmektedir. Aynı kalıptan alınmış gibi benzer olan tüm örneklerde ortadan ayrılan örgülü saçlar dörder sıra şeklinde kulakları gizleyerek omuzlar üzerine düşmüştür. U görünümündeki dolgun yüzde göz kapağı belirgin, gözler iri badem şeklinde ve gözbebeği vurgulanmıştır. TK.1'de ağız ve burun tahrip olduğundan bu ayrıntıları yine sağlam olan diğer örnekler göre tanımlamak mümkündür. Burun ince ve uzun işlenmiş olup, geniş ağızda fazla kalın olmayan dudaklar kapalı verilmiştir. Mezraa-Teleilat Höyük buluntusu⁴⁰ Astarte plakasında giysi kısmında kırmızı renkte boya bulunmasına karşın, parça niteliğindeki TK.1'de boya kalıntısına rastlanmamıştır.

Yukarıda bahsi geçen örnekler içinde tam olarak korunmuş Rezan Has Müzesi⁴¹ ve Gaziantep/Tall Khalid⁴² örneklerinden yola çıkarak, TK.1 ile benzer giyimli Astarte plakalarının ayak ve duruşları hakkında da fikir sahibi olmak mümkündür. Tek başına ayakta duramayan, bir yere açılı bir şekilde dayanması gereken bu tip plakalarda ayaklar üç boyutlu değildir. Tek kalıp üretimine bağlı olarak ayaklar üstten görüldüğü şekliyle, aralarında mesafe bırakılarak yan yana betimlenmiş ve parmak uçları plakanın başlangıcına kadar yaslandırılmıştır.

TK.1 numaralı plakanın tam benzerleri dışında ayrıntıların değiştirilmesinden kaynaklı çıplak ya da yarı giyimli farklı dönemlere ait çeşitli varyantları Tille Höyük (MÖ 630-520)⁴³, Kaunos⁴⁴, Ephesos (MÖ 7. yüzyıl)⁴⁵, Hatay/Sabuniye Höyük⁴⁶, Hatay/Al-Mina⁴⁷, Hatay/Amik Ovası⁴⁸, Rezan Has Müzesi⁴⁹ (MÖ 7.-6. yüzyıl), Alanya Müzesi (Akhaimenid Dönemi)⁵⁰, Rhodos⁵¹ (MÖ 7. yüzyıl sonları), Korinth⁵² (MÖ 7. yüzyıl), Memphis⁵³, Naukratis⁵⁴ (MÖ 8. yüzyıl başları), Tell Khamis⁵⁵, Suriye/Tell Mardikh/Ebla⁵⁶, Suriye/Tell Halaf⁵⁷,

³⁹ Mollard-Besques 1954, pl. XXXVI, B 346; Marantidou 2009, 174, fig. 5a.

⁴⁰ Şenyurt 2006, 183.

⁴¹ Paksoy 2007, 251 (env. no. 2868).

⁴² Serim 2000, lev. XLVIIIc.

⁴³ French 1984, 248, 257, fig. 5: 1-3; Erarslan 1997, lev. III, fig. 5 (MÖ 630), lev. III, fig. 6 (MÖ 520); lev. IV, fig. 7 (MÖ 530).

⁴⁴ Bulba 2019, 137, lev. 7.

⁴⁵ Dewailly ve Muss 2008a, fig. 77.

⁴⁶ Pamir 2014, fig. 28.5-6.

⁴⁷ Rotté 2012, 13 (çıplak, eller göğüsleri destekler, kasık üçgeni vurgulanmış).

⁴⁸ Serim 2000, lev. XLVIII d (plaka şeklinde, giyimli, elinde çiçek).

⁴⁹ Paksoy 2007, 251-252 (env. no. 2869, 2871, 2873, 2872, 2867, 2875, 2870, 2874).

⁵⁰ Özhanlı 2007, fig. 1-3.

⁵¹ Winter 1903 (I), taf. 19.3; Higgins 1954, 40, cat. no. 32, pl. 5.32.

⁵² Davidson 1952, pl. 6.85; Merker 2003, 235, fig. 14.6; Boardman 2013, res. 23 (Suriye'den ithal, MÖ 7. yüzyıl). Korinthli Aphrodite ile Astarte arasında açık yakınlıklar vardır. Kutsal alanda tanrıçayı temsil eden göğüslerini tutan birkaç tanrıça figürü ve MÖ 7. yüzyıla ait "Astarte" tipi birkaç pişmiş toprak plaka, Geç Arkaik Korinth ile Yakın Doğu arasındaki etkileşimin somut biçimleridir (Bonnet ve Delforge 1999, 270).

⁵³ Rotté 2012, 13 (çıplak, eller aşağıda, kasık üçgeni vurgulanmış).

⁵⁴ Higgins 1954, 405, cat. no. 1543-1544, pl. 208.

⁵⁵ Hellenistik tabakada pişmiş toprak giyimli Astarte plakası bulunmuştur (Lyonnet 2005, 136).

⁵⁶ Lyonnet 2005, 134-135; Micale 2014, 696, fig. 6, 8, 9.

⁵⁷ Hellenistik Dönem yerleşiminde giyimli Astarte plakaları ve Persli süvari figürinleri bulunmuştur (Lyonnet 2005, 137; Katzy ve Gries 2019, fig. 11).

Suriye/Tell Neirab⁵⁸, Suriye/Tell Ahmar (Til Barsib)⁵⁹, Tell Nebi Mend⁶⁰, Suriye/Ain Dara⁶¹, Kıbrıs⁶² (Arkaik), Sardinya⁶³ (Arkaik), Susa⁶⁴ gibi merkezlerden takip edilebilmektedir. Bu örnekler dışında Suriye-Filistin⁶⁵ ve çevresindeki bölgelerde çok sayıda Astarte plakası bulunmuştur. Bunlardan Tell Mastuma, Ras Shamra, Abu Qubur (I. Darius 521-486), Tell Qasis, Tell Nebi Mend (Geç Akhaimenid-Erken Hellenistik), Tell Judaidah (Akhaimenid), Tell Şeyh Hasan (Akhaimenid), Tell Khamis (Hellenistik), Tell Gezer⁶⁶, Tell Sandahannah⁶⁷, Tell En-Naşbeh⁶⁸, Tilbeş Höyük (Hellenistik) buluntuları⁶⁹ TK.1 ile tipolojik ve ikonografik olarak yakın benzerlikler sunmaktadır.

Pers etkisinin hissedildiği TK.1 numaralı Astarte plakasına ait parçada ve diğer benzerlerinde dikkat çeken üç önemli unsur, tarihlleme için önemlidir. İlki giyimli kadın ikonografisinin Akhaimenid geleneksel toplum yapısıyla uyumlu olması⁷⁰; ikincisi Pers Dönemi'ne özgü bir üslup olan ve Persli süvarilerde görülen iri gözlü benzer yüz yapısının Astarte'de de görülmesi⁷¹; sonuncusu ise Persleri tanınmamıza yardımcı olan *tiara* adı verilen başlıklarıdır⁷². Bahsi geçen tüm unsurlardan dolayı süvari figürinleriyle beraber bulunan Astarte plakaları Pers/Akhaimenid Dönemi'ne (MÖ 545/539-333)⁷³ tarihlendirilmiştir. Kullanılan tekniklerin farklılığına rağmen⁷⁴ her iki figürün Suriye'deki dağılımı benzerdir. Yakın Doğu'daki Astarte plakalarının kökeni Orta Tunç'a kadar gitmektedir. Öte yandan atlı figürinlerin MÖ 10. yüzyıla kadar uzanan bir ataları vardır. Son olarak her iki tipin de Hellenistik Dönem'e kadar devam ettiği anlaşılmakta⁷⁵, TK.1 numaralı plaka parçasının benzerlerinin MÖ 7. yüzyılın sonu ve 6. yüzyılın başından başlayıp Hellenistik Dönem'in içlerine kadar uzanan bir zaman diliminde yoğunlaştığı görülmektedir. TK.1 numaralı Astarte plakası üslubundan dolayı Pers/Akhaimenid Dönemi'nin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Ayrıca Mezraa-Telailat örneklerinden hareketle olasılıkla adak hediyesi olarak kullanım görmüş olan TK.1 numaralı plaka parçası için Pers/Akhaimenid Dönemi

⁵⁸ Bölgede yapılan kazılarda Hellenistik tabakada pişmiş toprak Astarte plakaları ve Persli süvari figürinleri bulunmuştur (Lyonnet 2005, 135).

⁵⁹ Yeni Asur sarayının ön avlusunda, sikkelere göre MÖ 116-95 yıllarına tarihlenen Hellenistik tabakada pişmiş toprak Astarte plakaları ve Persli süvari figürinleri bulunmuştur (Lyonnet 2005, 136).

⁶⁰ Hellenistik yerleşimde Astarte tipi plakalar ve Persli süvari figürinleri bulunmuştur (Lyonnet 2005, 134).

⁶¹ Hellenistik Dönem'de de yerleşim yeri olan bu bölgede pişmiş toprak Astarte plakaları ve Persli süvari figürinleri bulunmuştur (Lyonnet 2005, 135).

⁶² Winter 1903 (I), taf. 19.2, 6; Herbert 1959, 100, fig. 2 (6. yüzyıl); Miller-Ammerman 1991, 222, fig. 19 (Arkaik); Ulbrich 2016, fig. 2.1-2.9; Ulbrich 2020, fig. 10 (MÖ 7.-6. yüzyıl)

⁶³ Winter 1903 (I), taf. 19.5; Miller-Ammerman 1991, 222, fig. 17; Vella 1998, pl. 3c.

⁶⁴ Winter 1903 (I), taf. 19.1.

⁶⁵ Karageorghis 1999, 1; Marantidou 2009, 174; Cornelius 2004, 21-39, fig. 1-3.

⁶⁶ Macalister 1912, pl. CCXX/16, 413; Atik 2007, 228 (başında dikey süslü yüksek bir başlık, yüz hatları belirgin, uzun boyunlu, boynunda sarkaçlı bir kolyesi, kollarında bilezikleri, MÖ 12. yüzyıl).

⁶⁷ Bliss ve Macalister 1902, pl. 70.11-12 (Astarte'nin başsız figürleri, Fenike tipi, içi boş, çıplak); fig. 52 (içi boş, ikili kalıp, üç kademeli kaide üzerinde, sağ el sol göğsünü tutar, başında süslü bir başlık ve bileziklerle temsil edilmekte, Seleukoslar Dönemi).

⁶⁸ McCown 1947, pl. 85, 1-29; (kalıp yapımı Astarte başları, MÖ 3200-2900).

⁶⁹ Kamış 2005, 39-40.

⁷⁰ Suriye/Tell Mardikh/Ebla buluntusu plakalar üzerinden konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Micale 2014. Pers kadınlarının giyim tarzları hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Dizaji 2021, 581-583.

⁷¹ Özhanlı 2007, 287. Pers sikkeleri üzerinde de benzer göz yapısını görmek mümkündür. Kuzey Lübnan'da bulunan ve Pers Dönemi'ne ışık tutan Fenike Arwad hazinesi gümüş sikkeleri için bk. Elayi ve Elayi 2011, tav. 1-5.

⁷² Pers giysileri hakkında bilgi veren Pompei'deki İskender mozaiğinde betimlenmiş Pers kralı ve askerlerinde betimlenen Med *tiarası* ile sarılmış başlar Marathon Savaşı'ndan sonra Hellenli sanatçılar tarafından komik bir başlıkla (Phryg başlığına çok benzeyen) resmedilmişlerdir (Alanyalı 2002, 19-20, fig. 1).

⁷³ Elayi 1992, 306.

⁷⁴ Astarte plakaları kalıpla, süvari figürlerinin gövdesi elde, başı ise kalıpta yapılmıştır.

⁷⁵ Lyonnet 2005, 132.

(MÖ 545/539-333) önerilmiştir. Satın alma yoluyla Muğla Müzesi'ne kazandırılmış TK.1 numaralı plaka da dâhil olmak üzere Smyrna ve Şanlıurfa Mezraa-Teleilat Höyük buluntusu plakaların Suriye kökenli olduğu ve ticaret yoluyla o dönemde Anadolu'ya girmiş olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Davul Çalan Kadın Plaka Parçası (TK.2)

TK.2 numaralı pişmiş toprak plaka⁷⁶ (fig. 4a-c) elinde yuvarlak nesne tutan giyimli bir kadını temsil etmektedir. Sadece ön cephesi görülebilecek şekilde tasarlanan figür, tek parça açık kalıba preslenerek yapılmış, arkası düzleştirilerek bir alet yardımıyla yumuşatılmıştır. TK.2 numaralı eser, TK.1 numaralı örnekte (fig. 1a-b) olduğu gibi düz bir sırta sahip olması nedeniyle plaka olarak değerlendirilmiştir. Korunan gövdesi dikdörtgen formda olan figürün başı ile diz hizasından altı kırık ve eksiktir. Ayakta, cepheden betimlenen figür uzun bir tunik giymiş, beli kalın bir kemerle sıkılmıştır. Eteğin her iki yanından aşağıya kadar uzanan iki adet pile ile elbiseye hareketlilik sağlanmıştır. TK.2 numaralı plakada baş tamamen kırık olmasına rağmen, benzer örnekler doğrultusunda sol omuz arkasındaki düz çıkıntı ile dirsek altından aşağıya doğru paralel inen kıvrımların başörtüye ait olabileceği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda TK.2 numaralı figürün, alın hizasından başlayarak başını kapatan ve aşağıya kadar uzanan bir başörtüsüne sahip olduğunu söyleyebiliriz. Kadın figürü, neredeyse üst gövdenin tamamını kaplayan yuvarlak formu ritüel davulunu sol eliyle alttan destekleyerek tutmakta, davulun üzerine yerleştirdiği sağ eliyle de olasılıkla davulu çalmaktadır. Eller vücuduna oranla büyük ve kaba olan figürün her iki kolunda kalın bilezik vardır. TK.2 numaralı plakanın ön ve arka cephesinde kırmızı renkte boya izleri korunmuştur. Özellikle kemer altında yatay, eteğin her iki yanında dikey uzanan bant şeklindeki süslemenin orta kısmında korunan kırmızı boya izleri, eteğin orta kısmında Kartaca örneğinde (fig. 5b) olduğu gibi bir motifin var olabileceğini düşündürmektedir.

Figür 4a: Davul çalan giyimli kadın plaka parçası

Figür 4c: Davul çalan kadın plakasından detaylar

Figür 4b: Davul çalan giyimli kadın plaka parçasının tamamlama önerisi (N. Durnagölü)

⁷⁶ Müze env. no. 1585. Müzeye geliş şekli ve tarih: Satın alma, 2001. Ölçü: Y.: 7,2; G.: 4,4; D.: 2,3 cm. Hamur: Yoğun organik katkı, pürüzlü ve gözenekli, açık kahve (7,5YR 6/3) renkte hamurlu; yüzey dokusu pürüzlü ve gözenekli; tüm yüzey kırmızı (2,5YR 5/6) renkte astarlı, iyi fırınlanmış. Yapım: Tek parça kalıp, içi dolu, arkası düz. Korunma Durumu: Parça niteliğinde, figürün başı ve gövde altının bir kısmı kırık ve eksik.

Gerek işlevi gerekse ikonografisi yeterince tanınmayan TK.2 numaralı plakada betimlenen kadın figürü farklı bir tipoloji içermektedir. Yuvarlak nesneyi göğüslerine dayayarak ayakta duran kadınları tasvir eden bu tip betimler, Mezopotamya'da iki bin yıl boyunca devam etmiştir⁷⁷. Demir Çağı II döneminde Levant Bölgesi'nde oldukça yaygın⁷⁸ olan bu motif, MÖ 2. binin 2. yarısında Suriye/Ugarit'te; Asur Dönemi'nde Filistin, Fenike ve Kıbrıs'ta; Babil ve Pers yönetimi altında Kuzey Suriye ile Halep yakınlarındaki Neirab'ta görülmektedir. Ellerinde yuvarlak nesne tutan bu kadınlar bazen çıplak, bazen de kısmen veya tamamen giyinik olarak karşımıza çıkmaktadır ancak giyinik figürler sayıca daha fazladır⁷⁹. Genellikle bir başlık ve tunik ile tasvir edilen giyimli kadınların çoğu zengin mücevherlere sahiptir⁸⁰. Yuvarlak nesneyi tutuş şekilleri de farklılık göstermektedir; çoğu figür söz konusu yuvarlak nesneyi vücuda karşı, genellikle göğsün sol tarafına doğru tutarken, kural olarak sol el nesneyi altından veya yanından desteklemekte ve sağ eli ise yuvarlak nesnenin üst kısmına dokunmaktadır⁸¹. Söz konusu kadın davulcuların kilden üretilmeleri ve sayıca fazla olmaları, onları herkesin erişebileceği ucuz ürünler haline getirirken, yukarıda da bahsi geçtiği gibi çeşitli tiplerdeki geniş kapsamlı tasvirleri, bunların önemine ilişkin sayısız soruyu da beraberinde getirmiştir⁸².

Figürler çok çeşitli stil ve üretim teknikleri sergilerken, ellerindeki yuvarlak nesnelere de çeşitli boyut ve konumlarda tasvir edilmiştir⁸³. Bu nedenle figürlerin tuttuğu yuvarlak nesnelere araştırmacılar tarafından pasta ya da somun eklemek⁸⁴; bir tabak veya bir adak kasesi⁸⁵, güneş diski⁸⁶ veya bir müzik aleti⁸⁷ gibi farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bu bağlamda, söz konusu yuvarlak nesnelere anlamı, bunların neyi temsil ettiği ve onu tutan kadınların kimlikleri hakkında çok farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu yuvarlak nesnelere davul olmadığını öneren araştırmacılar, figürlerin verdikleri pozdan, göğse dayadıkları bu diskleri çalıp çalmadıklarının belli olmadığını söylemektedirler⁸⁸. Ancak yuvarlak nesnenin sağ el ile vurulduğunu gösteren diğer figürlerle kıyaslanınca, bu figürlerin davul çaldığı görüşü çoğu araştırmacı tarafından kabul görmüştür⁸⁹. İsrail/Filistin'deki antik çağ müzik tarihini kapsamlı bir şekilde inceleyen J. Braun, bu tipteki figürler için iki ana kategori belirlemiştir⁹⁰, S. Paz ise üç farklı kategori önererek, yuvarlak nesneyi davul ya da tamburin olarak isimlendirmiştir⁹¹. TK.2'nin de dâhil olabileceği A tipine giren Demir Çağı II Dönemi'ne ait İsrail buluntusu plaka şeklindeki davul çalan kadın tasvirlerinde, detayların

⁷⁷ Ferron 1969, 19-21.

⁷⁸ Paz 2007, 13-35, A.1-65, fig. 2.1, 2.2, 2.3; Kletter ve Saarelainen 2011, 16; Bertran ve Ventura 2012, 404; Ulbrich 2016, 294.

⁷⁹ Ferron 1969, 21.

⁸⁰ Ferron 1969, 19-21; Paz 2007, 52.

⁸¹ Ferron 1969, 21; Meyers 1987, 118-119; Paz 2007, 53.

⁸² Paz 2007, 118.

⁸³ Ferron 1969, 15; Averett 2002/2004, 16.

⁸⁴ Glueck 1940, 150-151; Lapp 1964, 40.

⁸⁵ Lapp 1964, 67-69; Barlett 1968, 238; Amr 1980, 111-113; Meyers 1987, 118.

⁸⁶ Amiran 1967, 99-100.

⁸⁷ Meyers 1987, 118-119; Paz 2007, 72; Averett 2002/2004, 16; Kletter ve Saarelainen 2011, 11, 16; Riley 2014, 25.

⁸⁸ Paz 2007, 12, dn. 7-8.

⁸⁹ Paz 2007, 12; Kletter ve Saarelainen 2011, 16.

⁹⁰ Braun 2002, 118.

⁹¹ S. Paz tarafından belirlenen tipolojide, kabartmalı levha şeklindeki figürler A tipini, konik gövdeli figürler B tipini, hibrit figürler ise C tipini oluşturmaktadır. Araştırmacı, B tipini oluşturan, içi boş, çan biçimli figürlerin sıradan kadın müzisyenleri, A tipini oluşturan kabartma şeklindeki davul çalan kadınların ise bir tanrıçadan ziyade büyük olasılıkla kült müzisyenlerini temsil ettiği görüşündedir. A tipi figürler B tipine oranla sayıca çoğunluktadır. A tipi İsrail ve Ürdün'de bulunan 65 figürü; B tipi ise Fenike kıyılarının bir parçası olarak kabul edilen İsrail'in kuzeyinde bulunan 14 figürü içermektedir (Paz 2007, 12, 118-123).

değiştirilmesinden kaynaklı çeşitli alt tipler yer almaktadır⁹². Figürler genellikle çıplak veya yarı çıplak tasvir edilen, kolye, gerdanlık, küpe, halhal, bilezik ve pazı bent gibi takılar takan⁹³, ellerinde küçük bir davul tutan kadınları temsil etmektedir. Davulların farklı pozisyonlarda tutulduğunu gösteren örnekler olmasına karşın bu grubun çoğunluğunda figürler sol göğsüne dayadığı davulu sol eliyle alttan desteklerken, sağ eli davulun üzerinde betimlenmiştir⁹⁴. Bazı örneklerde ise davul göğsün ortasına doğru tutulmuştur⁹⁵. Bir başörtüsü veya peçeyle tasvir edilen⁹⁶ kimi örneklerin dışında, bantlardan yapılmış ve geometrik desenlerle süslenmiş etek giyen⁹⁷ figürler de görülmektedir. Bazı örneklerde kadın cinsel organı bir üçgen olarak tasvir edilmiş⁹⁸, göbek vurgulanmış⁹⁹, kimi örneklerde ise kadın hamile görünümüyle veya çocuk tutarken¹⁰⁰ tasvir edilmiştir. Korunan örneklerde yüz hatları kaba, gözler iridir. Benzer birkaç örnekte ise davulun süslü olduğu görülmektedir¹⁰¹. MÖ 6. yüzyıla tarihli Lindos¹⁰² örneğinde, cepheden tasvir edilen kadın figürü sol göğüs altına yerleştirdiği küçük boyuttaki yuvarlak nesneyi sağ eliyle tutmuş, yukarıda bahsi geçen İsrail örneklerinden farklı olarak sol kol vücut hizasında aşağıya uzatılmıştır. Boynunda, göğsün ortasına kadar inen büyük boyuttaki madalyonlu kolyesi ile oldukça süslüdür ve bu yönüyle de TK.2 ile benzerdir.

S. Paz'ın, İsrail örneklerini değerlendirdiği plakalar dışında bu tipe ait olabilecek üç örnek Kıbrıs'ta bulunmuştur¹⁰³. Arkaik Dönem adak buluntusu olan ilk örnekte¹⁰⁴ davul çalan pişmiş toprak kadın figürünün sadece belden yukarısı korunmuştur. Kalıp üretimi olan figür, Kıbrıs'ta Salamis Krallığı'nda faaliyet gösteren koroplastik atölyesine atfedilmiştir. Giyimli olarak tasvir edilen figür, başında derin dikey çizgilerle süslenmiş yüksek kabarık bir başlık taşımaktadır. Çizgisel saçları omuz üzerine düşürülmüş olan figür, büyük bir kolye, daha küçük boncuklu bir kolye, bir bilezik ve sarkıtlı küpeleriyle oldukça süslü tasvir edilmiştir. Kalıplı yüzü iyi korunmuş, badem şeklindeki iri gözlerde göz kapakları belli edilmiştir. Figürün sol eli, göğsünde tuttuğu yuvarlak nesneyi alttan desteklerken, sağ kolu davulun derisine vurmak için gövdesi boyunca uzanmaktadır. Figür parmaklarıyla diske dokunurken yuvarlak nesnenin tabanını vücuduna dik tutmuştur. E. W. Averett, bu pozdaki figürlerin davul ya da *tympanon* çalan figürlere iyi bir referans olduğu; bunların Achna'daki şehir dışı kutsal alanında kalıp olarak üretilen figürlere çok benzediği görüşündedir¹⁰⁵. 1882'de keşfedilen ve doğurganlıkla ilişkili olduğu düşünülen bu kutsal alan, Arkaik Dönem'den Roma Dönemi'ne kadar kullanımda olan bir tanrıçaya adanmış basit, açık hava tapınağı şeklindedir¹⁰⁶. Buraya adanan hediyelerin çoğunluğu kadının kültteki rolünü yansıtan ve TK.1 numaralı plakayı anlatırken de genişçe yer verdiğimiz her

⁹² Ferron 1969, 19.

⁹³ Paz 2007, 36-38, fig. 2.1, 2.2, 2.3.

⁹⁴ Paz 2007, 36-38, fig. 2.1 (2-9, 11-13), fig. 2.2 (1-11), fig. 2.3 (1-7). Benzer şekilde Ürdün Tell es-Saidiyeh örneği için bk. Serim 2000, lev. LVIII d (MÖ 6. yüzyıl), lev. LVIII e (MÖ 9.-8. yüzyıl); Topcu 2010, lev. 5, fig. 5 (MÖ 9.-8. yüzyıl).

⁹⁵ Paz 2007, 36, fig. 2.1 (1, 10).

⁹⁶ Paz 2007, 36-37, fig. 2.1 (1, 2, 6, 7, 8, 13); fig. 2.2 (1, 2, 5, 7, 9, 10, 11).

⁹⁷ Paz 2007, 36-38, fig. 2.1 (2, 8, 12); fig. 2.2 (4, 5); fig. 2.3(1).

⁹⁸ Paz 2007, 36-38, fig. 2.1 (11); fig. 2.2 (1, 9, 10); fig. 2.3 (7).

⁹⁹ Paz 2007, 36-38, fig. 2.1 (11); fig. 2.2 (1, 7, 10); fig. 2.3 (4).

¹⁰⁰ Paz 2007, fig. 2.1 (3). Nakhai 2014, 183. Kenan'ın hamile plakaları için ayrıca bk. Nakhai 2015, fig. 7.

¹⁰¹ Meyers 1987, 118-119; Paz 2007, 36-38, fig. 2.1 (2, 4-6, 8, 12-13), fig. 2.2 (1, 4-5, 8), 2.3 (1, 2, 4-5); Riley 2014, 25-26.

¹⁰² Çelik ve Kiraz 2007, 110.

¹⁰³ Averett 2002/2004, fig. 1 (MÖ 600-480); Çelik ve Kiraz 2007, 155 (MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreği); Ulbrich 2016, fig. 3.3.

¹⁰⁴ Averett 2002/2004, fig. 1.

¹⁰⁵ Averett 2002/2004, 15.

¹⁰⁶ Averett 2002/2004, 19.

iki eliyle göğüslerini tutan Astarte figürleridir. Averett, bu bulgular ışığında kadın davulcuların Kıbrıs kültürlerinde kadın, doğurganlık ve yeniden doğuşla ilgili olduğu sonucuna varmıştır¹⁰⁷. Atölyeler tarafından farklı tekniklerle üretilen ve ada genelinde geniş bir yayılım alanı bulan davul çalan kadın figürlerinin tanrıçalarla ilişkilendirilenleri kutsal alanların çoğuna adak olarak konulmuş, mezarlara ise hediye olarak bırakılmıştır¹⁰⁸.

İkinci örnek, Kıbrıs'tan Cesnola koleksiyonuna ait açık krem rengi kireç taşından yapılmış tef çalan kadın heykelciği torsosudur. Parça niteliğinde olan eserin sadece göğüs kısmı korunmuştur. MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen eserde cepheden ayakta betimlenen kadın figürü *khiton* ve *hymation* giyimlidir¹⁰⁹. Göğüs ortasına gelecek şekilde sol eliyle tuttuğu tefi sağ eliyle çalarken tasvir edilmiştir. İsrail örneklerinde olduğu gibi figürün her iki bileğinde halka bilezik, boynunda ise tek sıra uzun ve yassı boncuklardan oluşan bir kolye vardır. Açık renkte krem astarlı elbisenin detayları yer yer kırmızı renkte boyalıdır¹¹⁰.

Üçüncü örnek, Kıbrıs'ın davulcu figürlerinin en erken örneğidir¹¹¹. Figür, sol göğsünün üzerinde büyük olasılıkla bir el davulu olan disk şeklindeki bir nesneyi tutan Geç Tunç Çağı'nın "kuş yüzü" kadını temsil etmektedir. Genellikle doğurganlık ve cinselliğe işaret eden bu tasvirlerde kadınlar ya bebekleri tutarken ya emzirirken ya da ellerini göğüslerinin üzerine koyarken betimlenmişlerdir. Çoğunlukla doğurganlık tanrıçası kültüyle ilişkilendirilen bu tipte davulun varlığı, enstrümanın kadın ve doğurganlıkla yakından ilişkili olduğunu düşündürmektedir¹¹².

Figür 5a-d: Kartaca'da bulunan kadın plakaları (Ferron 1969, fig. 1-2)

¹⁰⁷ Averett 2002/2004, 19.

¹⁰⁸ Averett 2002/2004, 15-16, 18-19.

¹⁰⁹ Çelik ve Kiraz 2007, 155.

¹¹⁰ Çelik ve Kiraz 2007, 155.

¹¹¹ Averett 2002/2004, fig. 2 (MÖ 1400-1230).

¹¹² Averett 2002/2004, 16.

İsrail ve Kıbrıs'ta sıkça rastlanan davul çalan kadın figürleri bir Fenike kolonisi olan Kartaca'da da karşımıza çıkmaktadır ancak İsrail ya da Kıbrıs'ta olduğu gibi sayıca fazla değildir. Kartaca mezarlarında bulunan örnekler¹¹³ (fig. 5a-d) tip olarak TK.2 ile de oldukça benzerdir. Köken olarak Fenikelilere atfedilen Kartaca figürleri dörtgen kaide üzerinde ayakta betimlenmiş, Mısır örneklerini anımsatacak şekilde göğüs ve alt bölgesini gizleyen, bileklerini ve ayaklarını açıkta bırakan, beli kemerle sıkılmış dar bir tuniğe sarılmış gibidir. Alnı çevreleyen bant şeklindeki saçlar bir taç ile sınırlandırılmış; ağız köşelerinin çok belirgin çöküntüsü yüze gülen bir ifade kazandırmıştır. Göz detayı, tacı ya da başlığı, kemer ve tunik üzerindeki dikey bant şeklinde yerleştirilmiş sekiz yapraklı rozet motiflerinin tümü kırmızı boya ile verilmiştir¹¹⁴ (fig. 5b). Figürlerin üst kısımlarına açılmış asma delikleri¹¹⁵ ise onların bir yere asılmak üzere tasarlandığını göstermektedir. Mezarda ele geçen buluntuların durumuna göre bir amulet olarak koruyucu işleviyle ölünün boynuna asılmış olması gerektiği şeklinde yorumlanmıştır¹¹⁶.

Davul çalan kadın figürlerinin kimlik statüleri konusunda araştırmacılar tarafından ortaya konan net bir sonuç yoktur ancak bu konuda farklı yorumlar yapılmıştır. Arkeolojik bağlamlarına göre anlamları değişebilen¹¹⁷ bu tip figürler mezar buluntusu olarak kullanımları nedeniyle *apotropeik* yani koruyucu olarak yorumlanmıştır. J. Ferron başta olmak üzere birçok araştırmacı, Kartaca mezar buluntusu bu figürlerin davul çalan basit bir müzisyen olmadığını, onların dişi bir tanrı olarak görülmesi gerektiğini ve bu tanrının da ölülerin koruyucusu olan Astarte olabileceğini düşünmektedir¹¹⁸. H. B. Safar'a göre, Kartaca *nekropolis* buluntusu davul çalan kadın figürü, koruyucu unvanı olan bir tanrıçaya adanmıştır, çünkü davulun çıkardığı ses kötü ruhları uzaklaştırarak arındırıcı bir etki yaratmaktadır¹¹⁹. İbiza'daki dört ayrı yerleşimde bulunan enstrüman (çift flüt ve davul) çalan 18 adet kadın figüründen 10'u davul çalan kadın tipolojisini içermektedir. El davulu çalan figürlerden ikisi dışında diğerleri İbiza'nın güneyindeki Puig des Molins *nekropolisinde* bulunmuştur ancak çok eski kazı buluntuları olması sebebiyle bunların hangi gömüye ait oldukları belli değildir¹²⁰. Kalıp yapımı davul çalan kadın figürleri MÖ 5. ve 3. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiş olup, bunların çoğunluğu Hellenistik Dönem'de üretilmiştir¹²¹. Figürler, davulun boyutuna ve davulu tutuş şekillerine göre iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan sekizi küçük bir tamburu vücutlarının önünde ve ona dik olarak tutarken (fig. 6-7), diğer ikisi daha büyük bir tamburu vücutlarına temas etmeyecek şekilde yanda tutmaktadır¹²². Arkeolojik kanıtların yetersizliğinden, İbiza'daki bu kadınların bir tanrıçayı mı yoksa gerçek kadınları mı temsil ettiği netlik kazanmamıştır. Ancak bazı figürlerin üst kısımlarında yer alan asma delikleri, yukarıda bahsi geçen Kartaca örneğinde olduğu gibi amulet olarak yorumlanmış, ölü hediyesi olarak kullanılan bu figürlerin kötü ruhları kovmak için mezarlarda tercih edildiği ve Fenike tanrıçası Astarte'yi temsil ettiği öne sürülmüştür¹²³. Kadın müzisyenlerin rahibe olduklarını gösteren doğrudan bir referans, Kartaca

¹¹³ Ferron 1969, fig. 1.1-2; fig. 2.1-2; fig. 3.1, 4-6, 8, 10; Cherif 1988, fig. 4-5, 7; Fantar 1989, fig. 2.

¹¹⁴ Ferron 1969, fig. 1.2. Figürlerin kıyafeti hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cherif 1988, 9-10, fig. 4-5, 7.

¹¹⁵ Ferron 1969, fig. 1-2; fig. 3.2-3.

¹¹⁶ Ferron 1969, 12-13, 15, 17, 25.

¹¹⁷ Paz 2007, 117-118.

¹¹⁸ Ferron 1969, 23, 25; Vogüé 1890, 11, tav. 1; Gsell 1920, 67. İhtar/Astarte'nin tüm Doğu dünyasında cazibesini ve elindeki tefi kullanarak bir "canavar terbiyecisi" olarak kabul edildiğini anlatan mitoloji için bk. Ferron 1969, 29-30.

¹¹⁹ Safar 1982, 270. Kartaca'da bulunan örnekler için ayrıca bk. Merlin 1920, 80; Ferron 1969, fig. 6.3.

¹²⁰ Bertran ve Ventura 2012, 395-397, tab. 1; Ferron 1969, fig. 7.

¹²¹ Bertran ve Ventura 2012, 395.

¹²² Bertran ve Ventura 2012, 396-397, fig. 3-4.

¹²³ Ferron 1969, 23; Safar 1982, 270; Bertran ve Ventura 2012, 397-398.

mezarlarında bulunan ve 'Astarte'nin müşterisi' olarak tercüme edilen iki yazıta dayandırılmıştır¹²⁴.

Davul çalan kadın figürlerinin mezar dışı kullanımları konusunda çoğu araştırmacının ortak fikri, bu figürlerin bir tanrıçayı temsil etmesi gerektiği, eğer tanrıça değilse bile kültle bağlantılı figürler ya da tapınak müzisyenleri olmasının muhtemel olduğu yönündedir¹²⁵. Araştırmacıların bu figürlerin kült amaçlı olduğunu öne sürmelerinin nedeni ise bu tip figürlerin genelde ev içi veya kutsal mekânlarda *in situ* olarak bulunmalarındadır. Ev içi kullanıma örnek olarak İsrail/Aphek'te dört odalı bir evde ve İsrail/Tel Ira'da bir kamu binasının odasında bulunan figürler gösterilmiştir¹²⁶. Kült bağlamında gösterilen örneklerden biri olan ve MÖ 8.-9. yüzyıla tarihlenen İsrail/Kuzey Tel el-Farah figürü ise, Tel el-Farah Tapınağı'nda, tam ya da parça halinde bulunan 27 insan figürüyle birlikte açığa çıkmıştır¹²⁷. İsrail'in davul çalan kadın figürlerini kapsamlı bir şekilde çalışın S. Paz, plaka şeklinde temsil edilen figürleri kült bağlamında davul çalan rahibeler olarak tanımlamıştır¹²⁸. Bir grup araştırmacı ise bu kültün doğurganlıkla ilgili olduğunu öne sürmüştür¹²⁹. Plakaları tanrıça Astarte ile ilişkilendiren A. J. Amr, davulun kökeni hakkında Gılgamış Destanı'nda geçen bir efsaneyi aktararak, varsayımını güçlendirmektedir¹³⁰. P. Beck, yuvarlak nesneye sahip figürler ile çocuk tutan kadın figürleri¹³¹ arasında gördüğü bağlantı nedeniyle onları doğurganlık kültüyle ilişkilendirmiştir¹³². S. Paz'a göre hamile tasvir edilen ve cinsel organları tamamen açıkta olan figürler de doğurganlık ilişkisini pekiştirmektedir¹³³. MÖ 3. binden kalma bazı Mezopotamya metinleri de tapınak davulunun ve kadın davulcuların doğurganlık ve bereket ile olan ilişkisine kaynaklık etmektedir¹³⁴.

Figür 6: İbiza'da bulunan plakalar (Ferron 1969, fig. 7)

Figür 7: İbiza plakaları (Bertran et al. 2011, fig. 3)

¹²⁴ Paz 2007, 86; Bertran ve Ventura 2012, 404.

¹²⁵ Riley 2014, 27.

¹²⁶ Amr 1980, 120.

¹²⁷ Paz 2007, 12, 97, 118-119; Riley 2014, 26-29.

¹²⁸ Paz 2007, 94.

¹²⁹ Ziegler 1977, 203-214 (Mısır); Amr 1980, 118-124; Beck 1990, 89; Dasen 1993, 78 (Mısır); Paz 2007, 94-95; Bertran et al. 2011, 84.

¹³⁰ Amr 1980, 118-124.

¹³¹ Paz 2007, fig. 2.1 (3).

¹³² Beck 1990, 89.

¹³³ Paz 2007, 94-95, fig. 6.2 (1-3).

¹³⁴ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bk. Paz 2007, 95.

Bir Mısır geleneği davulun icadını Thoth'a atfetmektedir ancak ellerinde davullarla tasvir edilen tanrılar sadece Bes ve Anubis'tir¹³⁵. Evin koruyucusu olan tanrı Bes, yeni doğan ile anneleri arasındaki ölüm oranının yüksek olduğu geleneksel bir toplumda hamilelik ve doğum sırasında kadınların koruyucusu ve yardımcısı olarak önemli bir görev üstlenmiştir¹³⁶. Bes figürü görünüşe göre doğurganlığı sağlamak için erotik sahnelerde de davul çalmaktadır. Asıl rolü cenaze törenlerinde olan Anubis ise Mısır sanatında yeniden doğuşla bağlantılıdır¹³⁷. S. Paz, bu yorumlardan hareketle plakaların doğurganlık kültüründe davul çalan rahibe geleneğini yansıttığını ve doğurganlık genelde tanrıçalarla ilişkilendirildiğinden, söz konusu kadınların tapındığı bir tanrıça kültürüyle ilişkili olduğunu düşünmektedir¹³⁸. Bazı araştırmacılara göre kadın figürlerinin doğrudan tanrıçalarla özdeşleştirilmesi fikri, böyle bir denkliği kesin olarak teyit edecek bir kanıt olmadığı sürece sorgulanması yönündedir ve onlara göre bu tip kadınlar, tanrıyı memnun etmek adına da bir şeyler taşıyor olabilirler¹³⁹.

Arkeolojik buluntular ve Eski Ahit'te yazılan metinler, davul çalmanın her zaman kültle bağlantılı bir eylem olması gerektiğini, bu faaliyetin çeşitli ortamlarda da performans sergileyen kadınlara ayrılmış bir müzik türü olduğunu göstermektedir¹⁴⁰. Bu tema Klasik¹⁴¹ ve Hellenistik Dönem'de devam etmiş ve klasik öncesi Yunanistan'da davullar çift flüt, lir ve zillerle birlikte çalınmıştır¹⁴². Antik Yunan ve Roma kültürlerinde davul kullanılmış, Kybele, Kouretes, Demeter, Rhea ve Dionysos kültürlerinin tümü kadın, doğurganlık ve yeniden doğuş ile ilişkilendirilmiştir¹⁴³. Lagina Hekate Tapınağı *naos* buluntusu Tanagra'lı kadın tipindeki "tambur tutan kadın" figürü, Hellenistik Dönem için güzel bir örnek teşkil etmektedir¹⁴⁴. Farklı dönemlere ait eserlerin bir arada bulunduğu *naosun* en erken buluntularından biri olan giyimli kadın figürü, sağ elini doksan derece dirsekten bükmüş ve eliyle kulpundan bir *tympanon* tutar şekilde betimlenmiştir. İbiza¹⁴⁵ örneğinde olduğu gibi tamburin ile temas halinde değildir. Bu figürünün ikonografik anlamda yakın benzerleri Priene¹⁴⁶ ve Tanagra'dan¹⁴⁷ bilinmektedir. Bir kült faaliyetine işaret ettiği düşünülen Lagina *naos* buluntusu kadın figürünün kimliği hakkında net bir yorum yapılamamış olsa da bunun Kybele ya da Kybele'ye asimile olmuş bir tanrıçaya sunulan adak olabileceği ya da Lagina Hekate Kutsal Alanı'nda yapılan festivallerde dans eden kadınlar tarafından adanmış olabileceği önerilmiştir¹⁴⁸. Nitekim bu tip figürlerin kutsal alanlara bırakılmadan önce bir tür ritüel performansta da kullanılmış olabileceği göz ardı edilmemelidir.

¹³⁵ Manniche 1975, 5; Ziegler 1977, 210; Paz 2007, 96.

¹³⁶ Abdi 2002, 133.

¹³⁷ Paz 2007, 96. Bes'in koruyucu yönüyle ilgili ayrıca bk. Nakhai 2014, 173.

¹³⁸ Paz 2007, 94-97. Ayrıca bk. Averett 2002/2004, 15, 21.

¹³⁹ Picazo 2000, 29; Masvidal 2006, 37; Aranegui 2008, 205-224; Bertran ve Gascó 2011, 89.

¹⁴⁰ Paz 2007, 89; Bertran ve Ventura 2012, 397.

¹⁴¹ Müziğin canlı bir anlatımının verildiği Ferrara'da bulunan MÖ yaklaşık 440'a tarihlenen kırmızı figürlü bir Attika kraterinde Phrygia filütü, ziller, tef ve dans bir arada betimlenmiştir (Roller 1999, 155-157, fig. 44).

¹⁴² Doubleday 1999, 108; Anderson 1994, 123.

¹⁴³ Anderson 1994, 185; Doubleday 1999, 108; Landels 1999, 6, 21, 26, 81, fig. 2c. 11-12; Averett 2002/2004, 23. Ayrıca bk. Kıbrıslı Aphrodite, Phrygia Kybelesi, Hellenli Demeter ve Suriyeli Atargatis de davul ile tasvir edilmiştir (Ferron 1969, 23, 32-33).

¹⁴⁴ Durnagözü 2020, kat. no. 153 (MÖ 3. yüzyıl).

¹⁴⁵ Bertran ve Ventura 2012, 396-397, fig. 4.

¹⁴⁶ Rumscheid 2006, taf. 58, 2, kat. no. 133.

¹⁴⁷ Winter 1903 (II), taf. 12.6; taf. 25.2; Graepler 1994, 54, abb. 10; Jeammet 2003, 35, fig. 5 (Louvre Müzesi, MÖ 330-200).

¹⁴⁸ Durnagözü 2020, 479.

Bir diğer irdelenmesi gereken konu ise müzik aleti ile belirli bir cinsiyet arasındaki bağlantıdır. İbiza'da bulunan müzikal performans sergileyen 18 figürün yalnızca ikisi erkektir ve bunlar da kaval çalan satyr tiplmesine aittir¹⁴⁹; el davulu çalanların tümü ise kadındır (fig. 6-7) ancak mevcut durum bu çalgının sadece kadınlar tarafından çalındığını göstermemektedir. Bir diğer olasılık ise vurmali çalgıların ağırlıklı olarak dans ile ilişkilendirilmesinden ve cenaze törenleri ya da yas ayinlerinde ağıt yakmanın yine kadınlarla ilişkili olmasından dolayı davulun doğurganlıkla ve doğurganlık ritüelleri olabilecek şeylerle bağlantılı bir müzik aleti olarak kadınlarla ilişkilendirilmesi gerektiği yönündedir¹⁵⁰. P. Beck de Demir Çağı'na ait elinde davul tutan yaklaşık 30 figürü değerlendirdiği çalışmasında, bu figürlerin cinsiyetinin kadın olduğunu söylemektedir¹⁵¹. Nitekim bu tablo sadece İbiza figürleri için değil, Demir Çağı II İsrail figürleri için de geçerlidir¹⁵².

Figür 8a: Kilis/Oylum Höyük MÖ 600-330 (Topcu 2010, lev. 5, fig. 1); 8b: İtalya/Sardinya, MÖ 6. yüzyılın sonu-5. yüzyıl başı (Caporusso 1976, pl. XLI, fig. 62); 8c: İtalya/Sardinya, MÖ 6. yüzyıl (Pla Orquin 2017, 320, fig. 412); 8d: Kıbrıs/MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreği (Çelik ve Kiraz 2007, 155).

TK.2 numaralı davul çalan kadın plaka, S. Paz'ın önerdiği kategoriler içinde Filistin ve Ürdün'de bulunan A tipi örneklerle çok yakın paralellikler sunmasına rağmen, hiçbirisiyle tam olarak benzer değildir. TK.2 numaralı plakanın teknik ve ikonografik bağlamda tam benzeri Kilis/Oylum Höyük'te¹⁵³ bulunmuştur (fig. 8a). Oylum Höyük dışında ikonografik anlamda benzerleri İtalya/Tharros¹⁵⁴ ve Kuzey Suriye/Til Barsip¹⁵⁵; yakın benzerleri İtalya/Sardinya¹⁵⁶ (fig. 8b-c), Ürdün/Tell es-Saidiyeh¹⁵⁷ ve Tunus/Sicca Veneria (El Kef)¹⁵⁸

¹⁴⁹ Bertran ve Ventura 2012, 404.

¹⁵⁰ Paz 2007, 86; Bertran ve Ventura 2012, 404, tab. 1.

¹⁵¹ Nakhai 2014, 171.

¹⁵² Bertran ve Ventura 2012, 404.

¹⁵³ Serim 2000, lev. V; Topcu 2010, lev. 5, fig. 1-2 (yüzey buluntusu, MÖ 600-330).

¹⁵⁴ Serim 2000, lev. LVIIIc (kireç taşı, MÖ 475); Topcu 2010, lev. 5, fig. 4 (MÖ 600-330).

¹⁵⁵ Serim 2000, lev. XVe; Topcu 2010, lev. 5, fig. 3 (MÖ 330-30).

¹⁵⁶ Winter 1903 (I), taf. 17.6; Caporusso 1976, 60, pl. XLI, fig. 62 (kalıplı teknik, sadece ön yüz, içi boş, MÖ 6. yüzyıl sonu-5. yüzyıl başı); Serim 2000, lev. LVIIIc (kireç taşı, MÖ 475); Topcu 2010, lev. 5, fig. 4 (MÖ 600-330); Pla Orquin 2017, 320, fig. 411 (mermer lahit üzerinde), fig. 412 (pişmiş toprak).

gibi merkezlerden takip edilebilmektedir. Ancak, TK.2 numaralı plaka sözü edilen bu örneklerle genel kompozisyon bakımından benzer olmasına rağmen detaylarda bazı farklılıklar olduğu hemen göze çarpmaktadır. Bu da söz konusu figürlerin geniş kapsamlı dağılımları göz önüne alındığında, yerel uygulamalara asimile olduklarını göstermektedir¹⁵⁹. Örneğin İtalya/Sardinya'da bulunan figürinlerde¹⁶⁰ (fig. 8b-c) Arkaik Dönem modasına göre üç sıra örgü şeklinde omuzlara dökülen bukleler Hellen etkisindedir ve TK.2'de görülmemektedir. Kuzey Suriye Til Barsip¹⁶¹ örneğinde figürün giydiği kıyafet TK.2 ve diğer örneklerin düz sade kıyafetlerinden ayrılarak baklava motifi şeklinde desenli yapılmıştır ve ikonografik bağlamda benzer olan Sardinya¹⁶² örneğinden (fig. 8b) üretim tekniği açısından ayrılmaktadır. Kalıp tekniği ile ön yüz olarak üretilen Sardinya örneği içi boş olarak üretilmiştir. Yukarıdaki verilere göre antik Yakın Doğu'nun davul çalan kadın figürlerinin farklı merkezlerden takip edilmesi, bu müzikal geleneğin İsrail'e özgü olmadığını açıkça göstermektedir. C. Meyers'in¹⁶³ görüşüne göre bu tip kadın figürleri Kenanlılar arasında ortaya çıkmış, Fenikeliler ile İsraililer arasında varlığını sürdürmüş ve Fenikeliler onları tüm bölgeye yaymışlardır¹⁶⁴.

TK.2 numaralı plaka parçası ikonografik olarak birçok örnekle benzer olsa da plaka şeklindeki görüntüsüyle teknik olarak sadece Oylum Höyük (fig. 8a) buluntusuyla benzerdir ve bu örnek referans alınarak TK.2 numaralı plakaya bir tamamlama önerisi getirilmiştir. Burada ortaya çıkan sonuç ise TK.2'nin de TK.1 gibi Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki bir yerleşmeden gelen Kuzey Suriye kökenli bir eser olabileceği yönündedir. Şanlıurfa, Mardin ve Adıyaman başta olmak üzere Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki müzelerde¹⁶⁵ ve Hatay Müzesinde bu tip eserlerin sayıca fazla olması, bu etkileşimi açıkça ortaya koymaktadır. TK.2 ile aynı tip figürlerdeki teknik ve üslup farklılıkları, bunların yerel uygulamalara asimile olduklarını göstermektedir. TK.2 numaralı plaka parçası, benzerlerine göre TK.1 numaralı plaka parçası (fig. 1a-b) ile aynı tarihten olmalıdır, dolayısıyla Geç Demir Çağı'na tarihlendirilmiştir.

Astarte'nin İkonografisi ve Araştırma Tarihçesi

Adının en eski kanıtları MÖ 3. binyılın ortalarında Ebla metinlerinde bulunmuştur¹⁶⁶. Arkeolojik ve epigrafik belgeler ışığında Astarte, kendisini tüm Sami pantheonlarında çeşitli isimler altında çok eski bir tanrıça olarak sunmaktadır. Kültü, Suriye-Filistin ve doğu-batıdaki diğer tüm kentlerde (Tire, Sidon, Mozia, Eryx, Malta vb.) Astarte adıyla geniş bir coğrafyaya yayılmıştır¹⁶⁷. Nitekim Sümerlerin İnanna diye adlandırdıkları aşk ve bereket tanrıçası¹⁶⁸, Akkadlar ve sonrası Sami kavimlerde İstar¹⁶⁹ olmuş, oradan Filistin'e geçerek

¹⁵⁷ Serim 2000, lev. LVIII d (MÖ 6. yüzyıl), lev. LVIII e (MÖ 9.-8. yüzyıl); Topcu 2010, lev. 5, fig. 5 (MÖ 9.-8. yüzyıl).

¹⁵⁸ Fantar 1989, fig. 2.

¹⁵⁹ Paz 2007, 102.

¹⁶⁰ Winter 1903 (I), taf. 17.6; Caporusso 1976, 60, pl. XLI, fig. 62; Serim 2000, lev. LVIII c; Topcu 2010, lev. 5, fig. 4; Pla Orquin 2017, 320, fig. 411-412.

¹⁶¹ Serim 2000, lev. XVe; Topcu 2010, lev. 5, fig. 3 (MÖ 330-30).

¹⁶² Caporusso 1976, 60, pl. XLI, fig. 62.

¹⁶³ Meyers 1991, 22.

¹⁶⁴ Meyers 1991, 22; Paz 2007, 102.

¹⁶⁵ Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki müzelerde bulunan figürin ve idoller hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Topcu 2010, Yücel 2017; Serim 2000.

¹⁶⁶ Astarte antik Suriye bölgesinde kesinlikle Ebla'nın en önemli tanrıçası değildir ve yerel kültür içinde hızla önem kazanacaktır; bk. Bonnet ve Delforge 1999, 258.

¹⁶⁷ Fantar 1989, 4, fig. 1-3; Karageorghis 1999, 1; Bonnet ve Delforge 1999, 259; Cornelius 2004, 21-39, 1; Marantidou 2009, 174.

¹⁶⁸ Rotté 2012, 15.

¹⁶⁹ Bonnet ve Delforge 1999, 249, 259.

Kenan'ın bereket tanrıçası Astarte (İsrailcesi Aşeret, Aştorah, Aşera)¹⁷⁰, Antik Yunan'da Aphrodite¹⁷¹ ve Roma'da Venüs isimleri altında varlığını sürdürmüştür¹⁷². Bu isimler, belirli bir figürün tipinin birden fazla tanrı/tanrıçayı temsil edebileceği ve anlamlarının döneme ve bölgeye bağlı olarak değişebileceğini göstermektedir¹⁷³. Nitekim tek tanrılı dinlere kadar olan süreçte, hemen hemen her kültürün inanışlarında ana tanrıçanın özelliklerini taşıyan birer tanrıçanın bulunduğu bilinmektedir¹⁷⁴.

“Astarte plakaları” ya da “Astarte levhaları” olarak adlandırılan bu figürlerin Mezopotamya ve Suriye’de MÖ 3. binde görülmeye başlaması ve seri üretime bağlı olarak yayılımı, kalıpla üretim tekniğinin Mezopotamya’da ortaya çıktığını göstermektedir¹⁷⁵. Demir Çağı’ndan Pers Dönemi’ne kadar belgelenen, ayakta ve cepheden betimlenmiş kalıp yapımı pişmiş toprak kadın figürleri, 1949’da P. J. Riis tarafından çıplak ve giysili olmak üzere iki alt tipte ele alınmış ve üslup farklılıkları belirlenmeye çalışılmıştır¹⁷⁶. En erken örneklerini Babil’de Akkad Dönemi’nden (MÖ 2334-2154) bildiğimiz göğüslerini tutan çıplak kadın figürlerinin üretimi Orta Tunç Çağı’nda Suriye-Filistin Bölgesi’ne geçmiş¹⁷⁷, Geç Tunç Çağı’nda da Levant Bölgesi’nde oldukça yaygınlaşarak, Güney Levant’ın hem kabartmalarında hem de heykelciklerinde görülmeye başlamıştır¹⁷⁸. Antik Mısır’da da Astarte kültürünün varlığını doğrulayan adak sunuları ve tapınaklar keşfedilmiş¹⁷⁹, Memphis’te bir tapınağı bulunan Astarte, Mısır’da savaşçı karakterini vurgulayan “*atların hanımı*” ve “*savaş arabalarının hanımı*” unvanlarıyla anılmış¹⁸⁰ ve örneklerin bazılarında tanrıça çıplak, birkaç büyük kolye ile süslenmiş, yüksek bir saç modeli ile at üzerinde otururken betimlenmiştir¹⁸¹.

Yaşanan etkileşimle birlikte MÖ 15. yüzyılda Suriye’den Kıbrıs’a aktarılan çıplak Astarte betimleri, Geç Tunç Çağı’nda Kıbrıs’ın yerli kültürleri arasına girmiştir. Arkeolojik bulgular bu dönemde Kıbrıs adasında erotikleştirilmiş dişi bir tanrıçanın (Aphrodite) ortaya çıktığını göstermektedir. Tip, Levant’ta ve Kıbrıs’ta Tunç Çağı’nda bilinmesine rağmen Ege’de çıplak kadın figürü son derece sıra dışıdır¹⁸². Tunç Çağı’nın düşüşünü takip eden Karanlık Çağlar boyunca erotikleştirilmiş tanrıça betimleri Kıbrıs’tan Ege adalarına, özellikle de Girit’e, oradan Yunanistan’a aktarılmış ve tanrıça Aphrodite adıyla Grek pantheonundaki yerini almıştır¹⁸³.

¹⁷⁰ Yahudi Tanrıçası Aşera hakkında ayrıntılı bilgi ve kimliği üzerine yapılan tartışmalar için bk. Sugimoto 2014, 141-166, fig. 1; Batuk ve Köroğlu 2016, 19-36, res. 1-2.

¹⁷¹ Levi 1987, 72; Larson 2007, 114, 116; Ulbrich 2016, 293.

¹⁷² Çığ 2005, 29.

¹⁷³ Sugimoto 2014, 144. Smyrna’nın doğulu Aphrodite figürinleri için bk. Rous ve Şakar 2021, 77-92, fig. 14-19.

¹⁷⁴ Black ve Green 2017, 112-115; Çığ 2005, 27-28; Bottéro 1987, 220, 241.

¹⁷⁵ Paz 2007, 57; Nakhai 2014, 180, fig. 12.

¹⁷⁶ Riss 1949, 70; Michele Daviau 2014, 3; D’Amore 2015, 261.

¹⁷⁷ Lyonnet 2005, 133.

¹⁷⁸ Sharp *et al.* 2015, 66, fig. 4. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde müzelerde bulunan çıplak ve parça durumundaki Astarte figürleri için bk. Yücel 2017, 126, kat. no. 78-98.

¹⁷⁹ Rotté 2012, 15.

¹⁸⁰ Astarte’nin at üzerindeki görüntüsü ve ayrıntılı bilgi için bk. Tazawa 2014, 106, fig. 3-4.

¹⁸¹ Ferron 1969, 30.

¹⁸² Marantidou 2009, 174; Böhm 1990.

¹⁸³ Marantidou 2009, 174, fig. 5a; Budin 2014, 195. Kıbrıs’ın kutsal alan ve mezarlarında pişmiş topraktan yapılmış çıplak kadın figürleri genellikle yerel büyük tanrıçalardan birinin ve onların doğurganlık ve cinsellik yönlerinin temsili olarak veya en azından birine atıfta bulunarak yorumlanmıştır. Homeros döneminde, belki de Geç Tunç Çağı’nda, Yunanlılar Yakın Doğu ve Kıbrıs’ta bu tür tanrıçaları Aphrodite ile özdeşleştirmişlerdir. Bununla birlikte Yakın Doğu’dan farklı olarak “kollarını kaldırmış tanrıça”nın ortaya çıktığı Tunç Çağı’nın sonunda, göğüslerini destekleyen çıplak ve (sözde) giyinmiş kadınlar Kıbrıs ikonografisinde tamamen ortadan kalkar. MÖ 8. yüzyılın sonuna kadar Kıbrıs adasının her yerindeki kutsal alanlardan gelen tek tanrıça temsili Yakın Doğu tipi

Geç Tunç Çağı'nda geniş çapta üretilen Astarte plakaları, Erken ve Orta Demir Çağı'nda da üretilmeye devam etmiştir¹⁸⁴. Tip zamanla evrimleşmiş, Doğu'nun bereket tanrıçalarının ikonografisini kullanan çıplak kadın figürleri Geometrik Dönem'den beri antik Yunan kentlerinde de farklı stil ve formlarda devam etmiştir. Özellikle Hellenistik ve Roma dönemlerinde doğulu Aphrodite'nin oturarak veya bazen ayakta, çıplak veya giyinik çeşitli varyantları Myrina'dan¹⁸⁵ bilinmektedir. Ayrıca Smyrna'nın benzer doğulu Aphrodite başları da doğunun aşk ve bereket tanrıçası Astarte'nin çeşitli varyantlarındaki ikonografisinden türemişlerdir¹⁸⁶.

Yakın Doğu'da uzunca bir süre üretilmesi ve buna bağlı olarak bazı ayrıntıların değişmesinden kaynaklı farklı Astarte plakası tipleri bilinmektedir. Bunlardan biri kollarının pozisyonunun değiştiği örneklerdir. Bazı örneklerde ayakta duran kadın figürleri için popüler bir pozisyon olan kolları vücudunun her iki yanına uzanırken, bazı örneklerde de kadının cinselliğine ve doğurganlık¹⁸⁷ yönüne vurgu yaparak, anaç yönünü temsil eden şekliyle el(ler)iyile bir veya iki göğsünü tutar şekilde tasvir edilmiştir. Saçlar da değişiklik göstermektedir; çok kısa olan saç şekli bazen kulak altına getirilmiş bazen de omuz üzerine düşürülmüştür. Bazı örneklerde ise kadınlar takılarıyla tasvir edilmişlerdir¹⁸⁸.

Pers/Akhaimenid İmparatorluğu (MÖ 545/539-333) Dönemi ile birlikte figürlerin üretiminde teknolojik ve ikonografik anlamda bazı yenilikler ortaya çıkmış; bu dönemde hem figüre ait detaylar daha iyi verilmeye başlanmış hem de seri üretime imkân sağlayan taş ya da metalden tek parçalı negatif kalıp üretimine geçilmiştir¹⁸⁹. Böylece, çıplak olarak üretilen Astarte figürlerinin yanı sıra giyinik tipteki figürlerin seri üretimi de bu dönemde bir yenilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Akhaimenid İmparatorluğu Dönemi'nde oldukça geniş bir coğrafyada üretilen Astarte plakalarının üretimi Hellenistik Dönem'de de devam etmiştir¹⁹⁰.

Ephesos Artemis Tapınağı'nda bulunan pişmiş toprak figürinler, giyinik tipler konusunda en güzel örnekler arasındadır. Ephesos Artemisi olarak bilinen Arkaik Dönem

---

Astarte figürleri olmuştur. Kısa sürede yerel kireçtaşının yanı sıra pişmiş topraktan yapılmış varyantları adanın tüm şehirlerine yayılmıştır, çoğu ise Fenike varlığının olduğu bölgelerde bulunmuştur. Söz konusu figürlerin kimlikleri tartışmalıdır; bazıları rahibe olarak yorumlanırken, bir kısım figürde görülen her iki göğsü bastırma hareketi Astarte'nin kadın cinselliği ve doğurganlığı yönüne vurgu yapmaktadır (Ulbrich 2016, 293-294). Aphrodite'nin evi ve denizden doğduğu yer olan Kıbrıs'taki kutsal alanının kökenlerinin Yunan mı, Kıbrıslı mı yoksa Fenikeli mi olduğu konusundaki tartışmalar ve Aphrodite-Astarte etkileşimi hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Bonnet ve Delforge 1999, 249-251, 261-264; Larson 2007, 114-115.

¹⁸⁴ Kamış 2005, 17; Yücel 2017, 125. Güney Levant'tan Demir Çağı kadın figürleri hakkında yapılan bazı araştırmalar, Asherah, Astarte, Anat gibi dişi tanrıyı ve bunların bulunduğu yapıları kült yapıları olarak tanımlamaya çalışmıştır, bk. D'Amore 2015, 278.

¹⁸⁵ Mollard-Besques 1963, tav. 9a-d; 11a-c; Burn ve Higgins 2001, pl. 50, fig. 2279; pl. 51, fig. 2280-2284; Rous ve Şakar 2021, fig. 1, 2, 6-12.

¹⁸⁶ Rous ve Şakar 2021, 77-92, fig. 14-19, 36-38.

¹⁸⁷ Bir kalıp aracılığıyla seri olarak üretilebilen, en alt sınıftaki vatandaşların bile rahatlıkla sahip olabilecekleri Astarte figürinleri ikonografik olarak insana dişi cinselliği ve doğurganlık bahşeden bir tanrıça için uygun adaklardı (Ulbrich 2016, 299).

¹⁸⁸ Kıbrıs'ta Tunç Çağı'nda ortaya çıkan bu tip üç farklı el hareketi ile Arkaik Dönem'de Fenike sanatının etkisi altında yeniden ortaya çıkmıştır. Elleri göğüslerinin üzerinde, elleri göğüslerinin altında ve elleri göğüsleri gösteren Arkaik Kıbrıs sanatında, Kıbrıslı sanatçıların doğal olarak çıplaklıktan hoşlanmamaları nedeniyle, bol dökümlü giysiye sahip kadın figürleri daha yaygın olmuş, kısa üst tunik altında uzun tunik, zengin Kıbrıs takıları, uzun saç ve kulak başlıkları ile Kıbrıs stilinde temsil edilmişlerdir (Marantidou 2009, 171, 174; Rotté 2012, 13; Ulbrich 2020, 224, fig. 10 (MÖ 7.-6. yüzyıl).

¹⁸⁹ Kamış 2005, 17; Yücel 2017, 125.

¹⁹⁰ Riss 1949, 69; Lyonnet 2005, 133; Kamış 2005, 17-18; Yücel 2017, 124-125. Çiçek taşıyan Astarte plakaları için bk. Yücel 2017, kat. no. 82, lev. LXXXI, çiz. 39b (Adıyaman Müzesi, uzun *khitonlu*, satın alma, Pers Dönemi). Yalçıklı ve Tekinalp 2004, şek. 9.2 (Mezraa-Teleilat Höyük, Demir Çağı). Pers Dönemi'ndeki Astarte plakaları hakkındaki tartışma için ayrıca bk. Nishiyama ve Yoshizawa 1997.

pişmiş toprak figürinler, kolları aşağıda, elleri kasıkları üzerinde birbirine kavuşan giyimli kadınlardan oluşmaktadır¹⁹¹. Figürlerin giysisi, geniş bir kemerle sıkılmış uzun bir elbise ya da *khiton* ile omuzları ve kollarının yarısını kaplayan bir pelerinden oluşmaktadır. Üçgen yüz, iki ya da üç sıra boncuk şeklindeki bir saçla sınırlanmış, başın arkası işlenmeden düz bırakılmıştır¹⁹². Ephesos Artemis Kutsal Alanı'nda 11 örnekle temsil edilen bu tipi, R. A. Higgins, Ephesos'a özgü olarak yorumlamıştır ancak Milet'te ve Zeytintepe'deki Oikous Aphrodite Kutsal Alanı'nda da pek çok örneği bulunmuştur¹⁹³. Ephesos'un Artemis figürinleri teknik ve ikonografik bağlamda Yakın Doğu'nun Tunç Çağı'ndan beri bilinen Astarte figürlerine benzemektedir¹⁹⁴.

Mezopotamya inanç sisteminin diğer toplumları etkilemesi ve Akdeniz'deki çok geniş dağılımı, denizci bir millet olan Fenikeliler aracılığıyla olmuş¹⁹⁵, Fenikeli gemiciler, büyük önem verdikleri tanrıça Astarte'nin koloni kentlerinde yayılmasına vesile olmuşlardır. Böylece Fenike dilindeki adıyla Astarte geniş bir yayılım ve tapınım alanı bulmuş, özellikle Doğu Levant'ta ortaya çıkan Astarte plakaları, geç dönem ayakta duran çıplak kadın figürlerinin gelişmesinde rol oynamıştır¹⁹⁶.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada değerlendirmeye alınan pişmiş toprak plakalardaki kadın betimlerinin teknik ve ikonografik karşılaştırmalar sonucu Yakın Doğu'nun tanrıça ikonografisi içinde yerini alan Astarte kültürü ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda Astarte ile ilgili çok sayıda tip ilişkilendirilmiştir. Bu tiplerden biri olan ve konumuzun da ağırlıklı noktasını oluşturan kadın betimli plakalar teknik olarak düz bir sırta sahip tek parçalı kalıp ile üretilmişlerdir. MÖ 7. yüzyılda önden kalıplanmış bu tipteki yüksek kabartma figürler üretmek oldukça popüler olmuş ve Hellenistik Dönem'e kadar üretimleri devam etmiştir. Çıplak ve giyimli kadınların tasvir edildiği bu plakalar, Yakın Doğu'dan bilinen Suriye ve Fenikeli Astarte ikonografisinin temsillerini oluşturmaktadır. Bu temanın Anadolu'da görülmesi ise Yakın Doğu ile arasında meydana gelen kültürel temasların bir sonucudur. Tartışılan buluntuların Anadolu'da sayıca yoğun olduğu bölge Mezopotamya etkisinde olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'dir. Bölgenin inanç sistemini anlamak için de Mezopotamya dini inancını irdelemek gerekir. Mezopotamya toplumunda birçok tanrı ve tanrıça, aynı atribüt ve özellikleriyle farklı kültürlerde farklı ad altında yer bulmuş ve bunlardan biri Astarte adıyla Fenikelilere geçmiş, Fenikeli gemiciler ve tüccarlar, büyük önem verdikleri tanrıça Astarte'yi kurdukları koloni kentlerine beraberlerinde götürmüşlerdir. Böylece, sonrasında Aphrodite'ye evrilecek olan Fenikeli Astarte çok uzun bir dönem boyunca geniş bir coğrafyaya yayılarak, Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye ve komşu bölgelere ulaşmıştır.

Pers/Akhaimenid Dönemi (MÖ 545/539-333)¹⁹⁷ öncesine kadar çıplak olarak tasvir edilen Astarte plakalarının bu dönemden sonra bir yenilik olarak giyimli örnekleri de

¹⁹¹ Higgins 1954, pl. 71, fig. 529-531, 534-535, 540; Dewailly ve Muss 2008a, fig. 76a-b; Dewailly ve Muss 2008b, 318, fig. 4; Dewailly ve Muss 2015, fig. 8-12.

¹⁹² Dewailly ve Muss 2015, 497-498.

¹⁹³ Dewailly ve Muss 2008b, 318.

¹⁹⁴ Higgins 1954, pl. 71, fig. 529-531, 534-535, 540; Dewailly ve Muss 2008a, fig. 76a-b; Dewailly ve Muss 2008b, 318, fig. 4; Dewailly ve Muss 2015, 497-498, fig. 8-12.

¹⁹⁵ Fantar 1989, 6-7. Ayrıca bk. Kenan'da Astarte figürleri oldukça popülerdir, doğurganlık ya da üreme süreci Qudshu, Qedeshet, Astarte, Athirat, Asherah veya Elat olan tanrıçalar tarafından korunmaktadır (Nakhai 2015, 343, 352).

¹⁹⁶ Rotté 2012, 15; Michele Daviau 2014, 6; Bulba 2019, 138; Rous ve Şakar 2021, 77. Farklı bir görüş için bk. Sugimoto 2008, 85.

¹⁹⁷ Elayi 1992, 306.

üretilmeye başlanmış ve bu plakaların Pers-Akhaimenid Dönemi'nin önemli bir buluntu grubunu oluşturan süvari figürlerinin yayılım alanı ile paralellik gösterdiği tespit edilmiştir¹⁹⁸. Akkad Dönemi'nin sonundan Hellenistik Dönem içlerine kadar kullanımı devam eden¹⁹⁹ kalıp üretimi giyimli Astarte plakalarının, Anadolu ve Anadolu dışındaki buluntu merkezlerinde ele geçmiş buluntular içinde TK.1'e (fig. 1a-b) benzeyen örnekler mevcuttur. Kuzey Suriye kültürünü yansıtan TK.1 numaralı plaka ile Mezraa-Teleilat (fig. 2b-c), Karkamış yakınlarında Suriye sınırına yakın bir konumda bulunan Tal Khalid, Tell Mardikh, Ebla ve Smyrna dışında (fig. 2a), Mardin (fig. 2e) ve Adıyaman (fig. 2f) müzelerinde bulunan plakalar arasında üretim tekniği ve üslup özellikleri bakımından hiçbir fark yoktur ve her biri bir kalıp aracılığıyla seri olarak üretilebilen bölgesel sanatın ürünlerini temsil etmektedir. Bunlardan kazı buluntusu Mezraa-Teleilat örnekleri dışındaki örneklerin bazılarının arkeolojik bağlamları sorunludur. Mezraa-Teleilat buluntusu 38 adet Astarte plakası ve kontekstindeki Pers kültürünü simgeleyen 61 adet atlı figürden oluşan buluntu grubu, Geç Demir Çağı Astarte plakaları ve tarihi konusunda çok önemli veriler sunmuştur. Özellikle Suriye'nin kuzeydoğu bölgesi boyunca yürütülen erken ve yakın tarihli kazılarda ele geçen çok sayıda giyimli Astarte plakasının İran motifi olan Persli süvari figürleriyle (fig. 3) beraber genellikle Akhaimenid Dönemi'nin Hellenistik tabakalarından geldiği görülmektedir. Suriye üzerindeki Pers egemenliğinin bir kanıtı olarak kabul edilen ve farklı iki teknikle üretilen giyimli Astarte plakaları ve Persli süvari figürlerinin üslup özellikleri yine Akhaimenid/Pers Dönemi'ni yansıtmaktadır²⁰⁰. Üslubundan dolayı TK.1 numaralı Astarte plakasının da Pers/Akhaimenid Dönemi (MÖ 545/539-333) içinde değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

Davul çalan kadın ikonografisini içeren TK.2 numaralı plaka (fig. 4a-c) ile aynı tipe giren örnekleri iki kategoride değerlendirmek mümkündür. Yukarıda da örnekleri verildiği gibi Demir Çağı II Dönemi'ne tarihlendirilen İsrail ve Kıbrıs buluntuları dışında, TK.2 ile de dönemsel ve ikonografik olarak benzerlik gösteren MÖ 7.-6. yüzyıla tarihlenen örnekler Til Barsip, Tharros; yakın benzerleri ise Tell es-Saidiyeh, Lindos, Sardinya (fig. 8b-c), İbiza (fig. 6-7), Sicca Veneria (El Kef) ve bir Fenike kolonisi olan Kartaca'dan (fig. 5a-d) takip edilebilmektedir. Birçok yakın benzerlerine rağmen TK.2 numaralı figür ikonografik ve üslupsal olarak sadece Oylum Höyük (fig. 8a) buluntusuyla benzerdir. TK.1 numaralı plaka (fig. 1a-b) ile aynı dönem içerisinde değerlendirilen TK.2 numaralı plakanın, MÖ 4.-3. yüzyıl aralığına tarihli Hellen özellikleri gösteren daha geç örnekleri ise Attika, İtalya, Kartaca ve yine Kıbrıs'ta ele geçmiştir. Davulun boyutu ve onu tutuş şekilleri de dönemlere göre değişkenlik göstermektedir. Bu bağlamda erken dönem örneklerinde davul daha küçük boyutta olup, istisnalar dışında ya göğsün ortasına gelecek şekilde ya da sol göğse yakın bir konumdadır. Hellenistik Dönem örneklerinde ise istisnalar dışında²⁰¹ (Kıbrıs/MÖ 4. yüzyıl/kireçtaşı) daha büyük boyuttaki davul ya da tamburinler sol kol üzerinden yana açılıp kenardan desteklenirken, sağ el tamburun üzerindedir. Tanagra, Priene ve Lagina *naos* buluntusu bazı örnekler de ise kadın figürü tamburine temas etmeden farklı açılarla onu kulpundan tutmaktadır. Buna göre Hellenistik Dönem'e ait figürlerin doğu geleneğini yansıtan erken dönem örneklerine göre üslup açısından daha çeşitli olduğu söylenebilir.

TK.2 numaralı plaka gibi, Suriye bağlantılı, elinde yuvarlak nesne tutan, ayakta tasvir edilmiş plakalar Demir Çağı II Dönemi'nde Levant Bölgesi'nde oldukça yaygındır. Benzer buluntular Kıbrıs'tan da takip edilebilmiş, doğurganlık ve cinsellik ile ilişkilendirilen davul

¹⁹⁸ Kamış 2005, 2; Özhanlı 2007, 278-291.

¹⁹⁹ Lyonnet 2005, 133.

²⁰⁰ Lyonnet 2005, 132.

²⁰¹ Çelik ve Kiraz 2007, 155.

çalan kadın figürlerinin en erkeni olan “kuş yüzlü” kadın figürleri Geç Tunç Çağı’na tarihlendirilmiştir. Birçok araştırmacının da ortaya koyduğu gibi arkeolojik verilerin yetersizliğinden dolayı el davulu çalan kadın figürlerinin bir tanrıçayı mı yoksa gerçek kadınları mı temsil ettiği netlik kazanmamıştır. Diğer koroplastik eserde olduğu gibi davul çalan bu kadınların da buldukları arkeolojik bağlamlar kimlik belirlemede ve yorumlamada oldukça önemlidir ve ihtiyatlı olunmalıdır. Araştırmacıların ortaya koyduğu bulgular, vurmali çalgılardan olan el davullarının Doğu Akdeniz’de kadın, doğurganlık, doğum ve yeniden doğuş ile ilgili ritüellerde öncelikle kadınlar tarafından çalındığını ortaya koymuştur. İbiza’daki davul çalan kadın figürleri, ritüellerde kadın ve müzik arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koymuş ve bunlar cenaze bağlamında değerlendirilmiştir. Araştırmacılar, toplumda güçlü bir konuma sahip olan ve hayatın her aşamasında bakıcı rolünü elinde bulunduran bu kadınları, cenaze törenlerinde yas tutmak, ağıt yakmak ve dans etmek gibi bir tür müzikal ritüelle ilişkilendirmişlerdir²⁰². J. Ferron gibi bazı araştırmacılar Fenike Kartaca örneklerinden (fig. 5a-d) hareketle bu tip figürlerin İhtar/Astarte olabileceğine yönelik çeşitli kanıtlar sunmuş, Astarte’nin kimliği üzerine bazı değerlendirmeler yapmışlardır.

Müzeeye satın alma yoluyla kazandırılan TK.2 numaralı plaka parçasının arkeolojik bağlamı belli olmadığından, burada betimlenen kişinin kimliği ve plakanın ne amaçla kullanım gördüğü ile ilgili net bir şey söylemek pek mümkün değildir ancak elde edilen veriler doğrultusunda bu konuda önerilerde bulunulabilir. Yapılan değerlendirmeler ışığında Geç Demir Çağı’na tarihlendirilen TK.2 numaralı plaka parçasıyla ilgili ilk öneri, eğer bu bir mezar buluntusuysa, Kartaca örneklerinde olduğu gibi davulun çıkardığı sesin kötü ruhları uzaklaştırıcı etkisinden dolayı bunun koruyucu bir tanrıçaya adanmış olabileceği yönündedir. İkinci öneri, eğer bu bir mezar buluntusu değilse ve kutsal bir mekânda ele geçtiyse, burada betimlenen kişinin sade giysisiyle tanrıçadan ziyade rahibe ya da kült ayininin katılımcıları olabileceği yönündedir. Ayrıca doğurganlık kültü göz önünde bulundurulduğunda, TK.2 numaralı plaka parçasının davul çalan rahibe geleneğini yansıttığı ve tanrıça Astarte ile ilişkili olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Bu düşünce doğrultusunda söz konusu plaka parçası, Arkaik Dönem’de olasılıkla bir kadın tarafından doğurganlıkla ilgili bir tanrıçaya adanan adak hediyesi de olabilir.

---

²⁰² Bertran ve Ventura 2012, 403-404.

Bibliyografya

- Abdi, K. 2002. "Notes on the Iranianization of Bes in the Achaemenid Empire." *Ars Orientalis* 32: 133-162.
- Alanyalı, H.S. 2002. "Philoxenos ve İskender Mozaiği." *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1 (3): 13-30.
- Almagor, E. 2021. "The Horse and the Lion in Achaemenid Persia: Representations of a Duality." *Arts* 10 (41): 1-33.
- Amiran, R. 1967. "A Note on Figurines with Disks." *Eretz-Israel* 5: 52-54. (İbranice); 71 (İngilizce Özet).
- Amr, A.J. 1980. "A Study of the Clay Figurines and Zoomorphic Vessels of Trans-Jordan during the Iron Age, with Special Reference to their Symbolism and Function." Ph.D. diss., Universty of London.
- Anderson, W.D. 1994. *Music and Musicians in Ancient Greece*. Ithaca/London: Cornel Universty Press.
- Aranegui, C. 2008. "La prevalencia de las representaciones femeninas: el caso de la Cultura Ibérica." *Arqueología del género. 1er encuentro internacional en la UAM*. Eds. L. Prados ve C. Ruiz, 205-224. Madrid: Spain.
- Atik, Ş. 2007. "Boncuk: İnanç ve Güç (Göz Boncukları ve Amuletler)." *Boncuk: İnanç, Güç ve Güzellik*, 200-240. İstanbul: İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü.
- Averett, E.W. 2002/2004. "Drumming for the Divine: a Female Tympanon Player in the Museum of Art and Archaeology." *MVSE. Annual of the Museum of Art and Archaeology* 36 (39): 15-28.
- Bartlett, M.T. 1968. *Figurines et Reliefs en Terre Cuite de la Mésopotamie Antique* (Bibliothèque Archéologique et Historique, 85). Paris: Geuthner.
- Batuk, C. ve M. Köroğlu. 2016. "Bir Yahudi Tanrıçası Olarak Aşera." *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41: 19-36.
- Bayram, G. 2018. "Güneydoğu Anadolu'nun Neolitik Çağ Totemleri ve Ritüel Nesneleri." *Amisos* 3 (4): 67-89.
- Beck, P. 1990. "A Figurine from Tel 'Ira." *Eretz-Israel* 21: 87-93.
- Bertran, M.L. ve C.A. Gascó. 2011. "Terracotas Púnicas Representando a Mujeres: Nuevos Códigos de Lectura Para Su Interpretación." *SAGVNTVM (P.L.A.V.)* 43 (2011): 83-94.
- Bertran, M.L. ve A.G. Ventura. 2012. "Music, gender and rituals in the Ancient Mediterranean: revisiting the Punic evidence." *World Archaeology* 44 (3): 393-408.
- Bilgiç, E. 1982. "Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz, Sumerlilerin Tarih, Kültür ve Medeniyetleri." *Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan*: 75-121.
- Black, J. ve A. Green. 2017. *Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü. Tanrılar İfritler Semboller*. İstanbul: Köprü Kitapları.
- Bliss, F.J. ve R.A.S. Macalister. 1902. *Excavations in Palestine, During the Years 1898-1900*. Palestine Exploration: Fund.
- Boardman, J. 2013. *Yunan Heykeli: Arkaik Dönem*. Çev. Y. Ersoy. İstanbul: Homer Yayınları.

- Bonnet, C. ve V.P. Delforge. 1999. "Deux déesses en interaction: Astarté et Aphrodite dans le monde égéen. In *Les syncrétismes religieux.*" *Colleduque de Rome*, Eds. C. Bonnet ve A. Motte, 249-73. Roma: İtalya.
- Bossert, T.H. 1951. *AltSyrien, Kunst und Handwerk in Cypren, Syrien, Palästina, Transjordanien und Arabien von den Anfängen bis zum völligen Aufgehen in der Griechisch-Römischen Kultur.* Unter Mitarbeit von Rudolf Naumann. Die ältesten Kulturen des Mittelmeerkreises. 3., Tübingen: E. Wasmuth.
- Bottéro, J. 1987. *Mezopotamya Yazı, Akıl ve Tanrılar.* Çev. M. E. Özcan ve A. Er. Ankara: Dost Kitabevi.
- Böhm, S. 1990. *Die 'nackte Göttin'. Zur Ikonographie und Deutung unbekleideter weiblicher Figuren in der frühgriechischen Kunst.* Mainz: Philipp von Zabern.
- Braun, J. 2002. *Music in Ancient Israel/Palestine: Archaeological, Written, and Comparative Sources.* Çev. D. Stott. W. Grand Rapids: William B. Eerdmans.
- Budin L.S. 2014. "Before Kypris was Aphrodite." *Transformation of a Goddess: Ishtar - Astarte - Aphrodite*, Ed. D. Sugimoto., 195-216. Fribourg: Academic and Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Bulba, M. 2019. "Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Terakota Buluntular." *Cedrus 7*: 123-167.
- Burn, L. ve R.A. Higgins. 2001. *Catalogue of Greek Terracottas in the British Museum.* Vol. III. London: British Museum Press.
- Caporusso, D. 1976. *Coroplastica Arcaica e Classica Nelle Civiche Raccolte Archeologiche: Magna Graecia, Sicilia, e Sardegna.* Vol. I. Ripartizione culture e spettacolo.
- Cherif, M.Z. 1988. "Le Costume de la femme à Carthage à partir des figurines en terre cuite." *Africa 10*: 7-24.
- Cornelius, S. 2004. "A Preliminary Typology for the Female Plaque Figurines and their Value for the Religion of Ancient Palestine and Jordan." *Journal of Northwest Semitic Languages 30* (1): 21-39.
- Çelik, G.B. ve M. Kiraz. 2007. "Maden ve Hulliyat Eserleri Koleksiyonu; Boncuk, Sarkaç, Amulet ve Heykelcikleri." *Boncuk: İnanç, Güç ve Güzellik*, 20-198. İstanbul: İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü.
- Çığ, M.İ. 2005. *Bereket Kültü ve Mabet Fahışeliği.* İstanbul: Kaynak Yayınları.
- D'Amore, P. 2015. "Iron Age Clay Figurines: A point of view from Tell Afis." *From the Treasures of Syria. Essays on Art and Archaeology in Honour of Stefania Mazzoni*, Eds. P. Ciafardoni ve D. Giannesi, 261-286. Leiden: Netherland Institute fort he Near East.
- Dasen, V. 1993. *Dwarfs in Ancient Egypt and Greece.* Oxford: Clarendon Press.
- Davidson, G.R. 1952. *The Minor Objects Corinth XII.* Result of Excavations Conducted by the American Scholl of Classical Studies at Athena, 12.
- Dewailly, M. ve U. Muss. 2008a. "Tonfiguren aus dem Artemision von Ephesos." *Die Archäologie der ephesischen Artemis: Gestalt und Ritual eines Heiligtums*, Ed. U. Muss, 117-124. Almanya: Phoibos Verlag.
- Dewailly, M. ve U. Muss. 2008b. "Efes Artemisionu'nda Bulunan Pişmiş Toprak Figürinler." *Efes Artemisionu-Bir Tanrıçanın Kutsal Mekanı*, Ed. W. Seipel, 317-330. Viyana: Phoibos Verlag.

- Dewailly, M. ve U. Muss. 2015. "L'Artémision d'Éphèse. Les offrandes en terre cuite de l'époque archaïque." *Figurines de terre cuite en Méditerranée Grecque et Romaine II, Iconographie et contextes*, Eds. A. Muller ve E. Laflı, 493-510. Lille: Presses Universitaires du Septentrion.
- Dizaji, P.G. 2021. "Pers Kadın Giyim Tarzının Tarihi Bağlamda İncelenmesi." *Sanat ve İnsan Dergisi, Journal of Art and Human* 5 (2): 578-598.
- Doubleday, V. 1999. "The Frame Drum in the Middle East: Women, Musical Instruments and Power." *Ethnomusicology* 43 (1): 101-134.
- Durnagözü, N. 2020. "Stratonikeia Koroplastiği." Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi.
- Elayi, J. 1992. "La Présence Grecque Dans Les Cités Phéniciennes Sous L'empire Perse Achéménide." *Revue des Études Grecques*, 305-327.
- Elayi, J. ve A.G. Elayi. 2011. Un nouveau trésor d'Arwad du IVe siècle av. J.-C. In: *Revue numismatique, 6e série - Tome 167*: 403-421.
- Erarslan, F. 1997. "Adıyaman Müzesinden Bir Grup Terracotta Figürin." Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi.
- Fantar, M.H. 1989. "Ashtart." *Encyclopédie Berbère* 7: 1-7.
- Ferron, J. 1969. "Les statuettes au tympanon des hypogées puniques." *Antiquité's Africaines* 3: 11-33.
- French, D. 1984. "Tille Höyük 1983." *Kazı Sonuçları Toplantısı VI*: 245-258.
- Glueck, N. 1940. *The Other Side of the Jordan*. New Haven: American School of Oriental Research.
- Graepler, D. 1994. "Kunstgenuß im Jenseits?, Zur Funktion und Bedeutung hellenistischer Terrakotten als Grabbeigabe." *Bürgerwelten Hellenistische Tonfiguren und Nachschöpfungen im 19. Jh., Staatliche Museen zu Berlin, Philipp von Zabern: Berlin*, 43-58.
- Gsell, S. 1920. *Histoire ancienne de l'Afrique du Nord*. Tome 1, Paris: Hachette.
- Gürbüz, E.D. 2019. "Pişmiş Toprak Figürinler ve Anıtsal Heykeller: Bağımsız mı Takipçi mi?" *Cedrus* 7: 299-331.
- Herbert, K. 1959. "Terracotta Figurines at Bowdoin College." *CJ* 55 (3): 98-111.
- Higgins, R.A. 1954. *Catalogue of The Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities British Museum*. Vol. I. Greek: 730-330 B.C., Londra: British Museum.
- Higgins, R.A. 1969. *Greek Terracotta Figurines*. Londra: Trustees of the British Museum.
- Jeammet, V. 2003. "Le costume grec à travers les figurines en terre cuite. Reflet d'une société démocratique ? ", François Chausson éd., *Costume et société dans l'Antiquité et le haut Moyen Age*. Editions Picard, 2003, 25-35.
- Kamış, Y. 2005. "Geç Demir Çağı Mezraa-Teleilat Pişmiş Toprak Astarte Levhaları ve Pers Atlı Figürinleri: Arkeolojik ve Kültürel Bir Değerlendirme." Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.
- Karageorghis, J. 1999. "Female costume in ancient Cyprus (5000 B.C.-3rd century A.D.)." *Female Costume in Cyprus from Antiquity to the Present Day*, Ed. H.L. Louki, 5-12. Nicosia: Cyprus.

- Karul, N. 2003. "Mezraa Teleilat Yerleşmesi ve "AB" Yapısı." *Ufuk Esin'e Armağan: Köyden Kente Yakınoğu'da İlk Yerleşimler 2*, Eds. M. Özdođan, H. Hauptmann ve N. Başgelen, 525-532. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Katzy, E. ve H. Gries. 2019. "Tell Halaf (Northeast Syria) in the Achaemenid Period. A Case-Study." *Zeitschrift für Orient-Archäologie* 12: 205-225.
- Kletter, R. ve K. Saarelainen. 2011. "Judean Drummers." *ZDPV* 127 (1): 11-28.
- Landels, J.G. 1999. *Music in Ancient Greece Rome*. London: Routledge.
- Lapp, P. 1964. "The 1963 Excavation at Ta'anek." *BASOR* 173: 39-41.
- Larson, J. 2007. *Ancient Greek Cults: A Guide*. London: Routledge.
- Levi, P. 1987. *İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Eski Yunan*. Çev. N. Erdilek. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lyonnet, B. 2005. "L'archéologie de l'empire achéménide: nouvelles recherches." *La Présence Achéménide en Syrie du Nord- Est, in Actes du Colloque Organisé au Collège de France par le 'Réseau international d'études et de Recherches achéménides'*, Eds. R. Briant ve R. Boucharlat, 129-150. (GDR 2538 CNRS), 21-22 Novembre 2003, France.
- Macalister, R.A.S. 1912. *The Excavations of Gezer*. Vol. I-II, London.
- Manniche, L. 1975. *Ancient Egyptian Musical Instruments*. Münchener Ägyptologische Studien 34. Munich: Deutscher Kunstverlag.
- Marantidou, P. 2009. The standing draped female figure in the Archaic art of Cyprus and the Eastern Aegean: A Comparative Study. 171-188.
- Masvidal, C. 2006. "La imatge de les dones en la Prehistòria a través de les igures femenines paleolítiques i neolítiques." *Les dones en la Prehistòria*: 37-50.
- McCown, C.C. 1947. *Tell En-Naşbeh: Excavated under the Direction of the Late William Frederic Badé, I. Archaeological and Historical Results*. The Palestinian Institute of Pacific School of Religion: Berkeley.
- Merker, G.S. 2003. "Corinthian Terracotta Figurines. The Development of an Industry." *Corinth: Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens* 20: 233-245.
- Merlin, A. 1920. *Monuments et mémoires, Fondation Eugène Piot XXIV*, Leroux.
- Meyers, C.I. 1987. "A Terracotta at the Harvard Semitic Museum and Disc-holding Female Figures Reconsidered." *Israel Exploration Journal* 37 2/(3): 116-122.
- Meyers, C.I. 1991. "Of Drums and Damsels. Women's Performance in Ancient Israel." *BibAr* 54: 16-27.
- Micale, M.G. 2014. "The Coroplastic Art of the Persian Tell Mardikh/Ebla: Some Notes on Iconography and Context." *Proceedings of the 8th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, Vol. I. Harrassowitz Verlag Wiesbaden*, Eds. P. Bieliński, M. Gawlikowski, R. Koliński, D. Ławecka, A. Sołtysiak and Z. Wygnańska, 693-705.
- Michele-Daviau, P.M. 2014. "The Coroplastics of Transjordan Forming Techniques and Iconographic Traditions in The Iron Age." *Occasional Papers in Coroplastic Studies* 1 (2014): 1-12.

- Miller-Ammerman, R. 1991. "The Naked Standing Goddess: A Group of Archaic Terracotta Figurines from the Sanctuary in the localitá Santa Venera at Paestum." *AJA* 95: 203-230.
- Mollard-Besques, S. 1954. *Catalogue Raisonné des Figurines et Reliefs et Terre-Cuite Grecs, Étrusques et Romains, I. Époques Préhellenique Géométrique, Archaïque et Classique: Réunion des musées nationaux.*
- Mollard-Besques, S. 1963. *Catalogue Raisonné des Figurines et Reliefs en Terre-Cuite Grecs et Romains II Myrina.* Musée du Louvre et Collections des Universités de France: Press des Musées Nationaux.
- Moorey, P.R.S. 2000. "Iran and the West: The Case of the Terracotta 'Persian' Riders in the Achaemenid Empire." *Variatio Delectat, Iran und der Westen, Alter Orient und Altes Testament, Band 272*: 469-486.
- Moorey, P.R.S. 2002. "Novelty and tradition in Achaemenid Syria: The case of the clay 'Astarte' plaques." *Iranica Antiqua* 37: 203-218.
- Nakhai, B.A. 2014. "Mother-and-Child Figurines in the Levant from the Late Bronze Age through the Persian Period." *Material Culture Matters: Essays on the Archaeology of the Southern Levant in Honor of Seymour Gitin*, Eds. J. Spencer, R. Mullins, A. Brody ve I.L. Winona, 165-198. Eisenbrauns: Penn State University
- Nakhai, B.A. 2015. "Plaque Figurines and the Relationship between Canaanite and Egyptian Women in the Late Bronze II." *Celebrate Her for the Fruit of Her Hands: Essays in Honor of Carol L. Meyers*, Eds. S. Ackerman, C.E. Carter ve B.A. Nakhai, 333-362. Winona Lake: Indiana.
- Nishiyama, S. ve S. Yoshizawa. 1997. "Who Worshipped the Clay Goddess? The Late First Millennium BC Terracotta Figurines from Tell Mastuma, Northwest Syria." *Bulletin of the Ancient Orient Museum* 18: 73-98.
- Özhanlı, M. 2007. "Alanya Arkeoloji Müzesindeki Pers Süvari Figürinleri." *Seres* 07 (4): 278-291.
- Paksoy, G. 2007. *Anadolu'da Pişen Toprak.* İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Rezan Has Müzesi.
- Pamir, H. 2014. "Asi Deltası ve Asi Vadisi Yüzey Araştırmaları." *Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Kazı ve Araştırmaları*, Eds. A. Özfirat ve N. Coşkun, 177-215. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayın No. 51.
- Paz, S. 2007. *Drums, Women, and Goddesses: Drumming and Gender in Iron Age II Israel.* Orbis Biblicus et Orientalis.
- Picazo, M. 2000. "Imaginary Goddesses or Real Women: Female representations in the Ancient Mediterranean." *Diosas. Imágenes femeninas del Mediterráneo de la prehistoria al mundo romano* (VV.AA., Eds.), Barcelona, 22-34.
- Pla Orquin, R. 2017. "Il mondo femminile e l'infanzia." Ed. M. Guirguis. *La Sardegna Fenicia e Punica. Storia e materiali* (Corpora delle Antichità della Sardegna), Nuoro, 317-325.
- Riley, S.K. 2014. "The Hand Drum and Israelite Women's Musical Tradition." *Studia Antiqua* 13 (1): 23-47.
- Riis, P.J. 1949. "The Syrian Astarte Plaques and Their Western Connections." *Berytus* 9: 69-90.
- Roller, L.E. 1999. *Ana Tanrıça'nın İzinde. Anadolu Kybele Kültü.* Çev. B. Avunç. İstanbul: Homer Kitabevi.

- Rotté, E. 2012. "Egyptian Plaque Terracottas of Standing Nude Women from the Late Period: Egyptian Heritage or Foreign Influences, Newsletter of the Coroplastic Studies Interest." *Group 7*: 13-16.
- Rous, I.H. ve G. Şakar. 2021. "Les figurines d'Aphrodite orientale de Smyrne: anciennes et nouvelles découvertes." *Anatolia Antiqua* 29: 77-92.
- Rumscheid, F. 2006. *Die Figurlichen Terrakotten von Priene, Fundkontexte, Ikonographie und Funktion in Wohnhäusern und Heiligtümern im Licht antiker Parallelbefunde. Priene I.* Wiesbaden: Reichert.
- Safar, H.B. 1982. *Les Tombes Punique de Carthage. Topographie, Structures, Inscriptions et Rites Funéraires.* Paris: Etudes d'Antiquité's Africaines.
- Serim, F. 2000. "M.Ö. I. Binyıl Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu Pişmiş Toprak Figürinleri." Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Sharp, C., C. McKinny ve I. Shai. 2015. "The Late Bronze Age Figurines from Tel Burna." *Strata* 33: 61-76.
- Sugimoto, D.T. 2008. *Female Figurines with a Disk from the Southern Levant and the Formation of Monotheism.* Tokyo: Keio University Press.
- Sugimoto, D.T. 2014. "The Judean Pillar Figurines and the "Queen of Heaven." *Transformation of a Goddess: Ishtar - Astarte - Aphrodite.* Ed. D. Sugimoto. Fribourg: Academic and Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 141-166.
- Şenyurt, S.Y. 2006. "Mezra Teleilat: Orta Fırat'ı Yönetenler." *ArkeoAtlas* 5: 182-183.
- Tazawa, K. 2014. "Astarte in New Kingdom Egypt: Reconsideration of Her Role and Function." *Transformation of a Goddess: Ishtar - Astarte - Aphrodite.* Ed. D. Sugimoto. Fribourg: Academic and Gottingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 103-124.
- Topcu, Y.S. 2010. "Oylumhöyük Terrakotta Figürinleri." Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi.
- Tosun, M. 2022. "Pers Akhemenid Dönemi'nde Anadolu: Bölgeler Arası Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme." *Oannes* 4 (2): 379-416.
- Tuplin, C. 2010. "All the King's Horses. In Search of Achaemenid Persian Cavalry." In *New Perspectives on Ancient Warfare.* Eds. G. Fagan ve M. Trundle, 100-182. Leiden: Brill.
- Ulbrich, A. 2016. "Near Eastern and Egyptian Iconography for the Anthropomorphic Representation of Female Deities in Cypriote Iron Age Sanctuaries." *Proceedings of the 2nd International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East. Vol. 1, ICAANE 2:* 289-303.
- Ulbrich, A. 2021. "Adoption and Adaptation of Greek Iconography in Cypriot Votive Sculpture of the Late Archaic and Classical Periods." *Κυπριακά – Forschungen zum Antiken Zypern Studies on Ancient Cyprus* 5: 221-244.
- Vella, C.N. 1998. *Ritual, Landscape and Territory. Phoenician and Punic Non-Funerary Religious Sites in the Mediterranean: An Analysis of the Archaeological Evidence, Volume II* Illustrations Ph. D. diss., University of Bristol.
- Vogüe, M. 1890. "Nécropole punique de Byrsa (1889)." *RA* 1890: 8-15.
- Whitley, A.J.M. 2018. "Near Eastern art in the Iron Age Mediterranean." *A Companion to Ancient Near Eastern Art, Blackwell Companions to the Ancient World,* Ed. C. Ann, 585-

612. USA: Wiley-Blackwell.

Winter, F. 1903. *Die Typen der Figürlichen Terrakotten I-II*. Berlin ve Stutgardt: Verlag von W. Spemann.

Yalçıklı, D. 2016. "MÖ III. Bin Yılın İkinci Yarısında Mezraa Höyük'te Açığa Çıkan İki Yapı." *TÜBA-AR* 19: 23-45.

Yalçıklı, D. ve V.M. Tekinalp. 2004. "2001 Excavations at Mezraa Höyük/2001 Mezraa Höyük Kazıları." *İlusu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*, Eds. N. Tuna, J. Greenhalgh ve J. Velibeyoğlu, 139-160. ODTÜ: Ankara.

Yücel, Ç. 2017. "Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin ve Adıyaman Müzelerindeki Geç Neolitik Çağ'dan Helenistik Dönem'e Kadar Figürin ve İdoller." Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi.

Yücel, Ç. 2018. "Diyarbakır Müzesi'nden Bir Grup Pers Süvari Figürini." *Social Science Studies* 6 (2): 42-56.

Ziegler, C. 1977. "Tambours conservés au Musée du Louvre." *RdÉ* 29: 203-214.